

D'66 als Politiek fenomeen

In januari 1981 vroeg Wim Couwenberg, hoofdredacteur van CIVIS MUNDI, hoogleraar aan de EUR, een aantal prominenten van D'66 bijdragen te leveren voor een themanummer over de politieke identiteit en de aard en betekenis van D66 als nieuwe politieke stroming. In onderling overleg met Jan Glastra van Loon, Jan Vis en Laurens Jan Brinkhorst zijn de eerste vier artikelen geschreven. Voorts werden aan Walter Zegveld en Ineke Lambers bijdragen gevraagd. Het themanummer vormde de start voor een conferentie op 21 september 1981 georganiseerd door het Staatskundig-Economisch Dispuut op de Erasmus Universiteit onder voorzitterschap van Dick Dolman, voorzitter van de Tweede Kamer.

Vooraf

door Pieter Fokkink

D66 is opgericht om de positie van de burger in het politieke en maatschappelijk leven te versterken, hetgeen als radicale democratisering van overheid en samenleving wordt beschouwd.

Artikel 3 van de Statuten [1979] geeft dat weer: D'66 stelt zich ten doel de radicale democratisering van de samenleving en het politieke bestel door als politieke partij met alle geëigende middelen ervoor te ijveren dat:

- a. de kring van degenen die effectief deel hebben aan de politieke en maatschappelijke besluitvorming zover mogelijk wordt uitgebreid;
- b. de besluitvorming plaats vindt na onbevooroordeelde afweging van alle terzake doende feiten en vooruitzichten;
- c. bij de besluitvorming aan de gevolgen op langere termijn en aan de internationale aspecten een groot gewicht wordt toegekend;
- d. de politieke verhoudingen gebaseerd worden op concrete partijprogramma's.

Achtergronden van D'66

Inleiding

Naar het zich laat aanzien zal D'66 bij de komende verkiezingen blijvend in het partijstelsel zijn opgenomen. Dit artikel poogt een aanzet te zijn om tot een verklaring van dat succes te komen.

Politieke partijen die in een bestaand partijstelsel willen binnendringen dienen in de eerste plaats een fundamenteel politiek onderwerp te hebben, waarmee zij zich nadrukkelijk onderscheiden van de bestaande partijen. D'66 heeft met de staatkundige hervormingsvoorstellen aan die voorwaarde voldaan. Aanvaarding van deze voorstellen betekende gelijktijdig het einde van het partijbestaan, hetgeen uitgedrukt werd met de term 'beweging'. De staatkundige hervormingsvoorstellen zijn slechts middel tot een doel: de democratisering van een bureaucratisch-technocratische samenleving. Het belang van dit doel, waartoe een partij noodzakelijk is, belemmert de haalbaarheid van de hervorming die de partij zou opheffen, omdat dit doel op een onverwacht diepgaande wijze een nieuwe maatschappelijke groepering zou aanspreken. D'66 lijkt een tot dan toe politiek afzijdige nieuwe intelligentsia te mobiliseren, die zich laat motiveren door een verantwoordelijk individualisme met een voortdurende veranderingsbereidheid. Tegenover de bevoogdende gezagsstaat, die de burger in de knel brengt, stelt D'66 een emancipatorische rechtsstaat, die de mondige burger activeert. De partij raakt in een strategisch dilemma, wanneer zij moet kiezen tussen het willen bereiken van de partijvernieuwing, of het willen bewerkstelligen van beleidsverandering. De vraag wordt gesteld of de kiesstelselhervorming een noodzakelijke voorwaarde voor de partijvernieuwing is geweest.

Het voortbestaan en de uitgroei van D'66 als zelfstandige partij zou kunnen wijzen op het naar voren komen van een vierde stroming, een nieuwe politiek-sociale beweging naast confessionalisme, liberalisme en socialisme. Als vierde stroming kan D'66 in ieder geval geen herleving zijn van de vooroorlogse Vrijzinnig-Democratische-Bond, alhoewel belangrijke elementen van dit vrijzinnig democratisch liberalisme in D'66 terug te vinden zijn.

De veronderstelling dat het neoconservatisme met de VVD als vierde stroming moet worden beschouwd, en D'66 het neoliberalisme zou omvatten, wordt niet waarschijnlijk geacht. Het is niet onredelijk te stellen, dat er sprake kan zijn van een nieuwe vierde stroming, met D'66 als Partij. Die stroming zou kunnen worden aangeduid als CONSTRUCTIVISME, en kunnen wortelen in de nieuwe postindustriële groeperingen, die op basis van een redelijke dialoog tussen kennis en politiek zich verantwoordelijk achten voor een zodanige inrichting van de samenleving, dat een volwaardig bestaan voor iedere burger mogelijk is. Het constructivisme is naar zijn aard ondogmatisch (vrijzinnig) en democratisch, maar biedt tegelijkertijd een integratiekader voor nieuwe ideologieën als ecologisme, post-materialisme, en het politiek-legalisme van de emancipatorische rechtsstaat.

Ontstaan en typering

Op 14 oktober 1966, direct volgend op de 'Nacht van Schmelzer' waarin het kabinet-Cals ten val was gebracht, wordt D'66 onder voorlopig voorzitterschap van Hans van Mierlo opgericht. Aan deze oprichting is een voorbereiding van ongeveer een half jaar vooraf gegaan. Het uittreden van Hans Gruijters uit de VVD in maart 1966, en met name het naar aanleiding van dit uittreden verschenen interview in Vrij Nederland, vormen in feite het startpunt van een nieuwe politieke beweging. Gruijters fungeert als het ware als coördinatie- en kristallisatiepunt van algemene onvrede met het (partij)politieke en bestuurlijke stelsel in Nederland.

Op 30 april 1966 komen voor het eerst 13 verontruste Amsterdammers in Krasnapolsky bijeen om te spreken over het oprichten van een nieuwe politieke partij. Twee gesprekspartners, Arie van de Zwan en Henk Lange, haken vrij snel na het begin van de discussie af, omdat de groep het primaat van de sociaaleconomische vraagstelling niet onderschrijft, en eerder een algemeen-staatkundige inslag vertoont; Van de Zwan en Lange vinden we later terug bij Nieuw-Links in de PvdA.

Juist die staatkundige oriëntering bij de 11 overgebleven gesprekspartners slaat beter aan bij politieke discussies, die buiten de partijkaders worden gevoerd, dan de sociaaleconomische problematiek. D'66 wordt dan ook een nieuwe zelfstandige partij; Nieuw-Links zal van binnenuit de PvdA moeten gaan veroveren.

Na 30 april wordt de kring van initiatiefnemers uitgebreid tot rond de 50 personen, waarvan de meesten het uiteindelijke APPEL aan de kiezers zullen ondertekenen. Al werkend wordt steeds duidelijker dat het D'66-initiatief de gedachten en ideeën van een veel bredere staatkundige hervormingsbeweging onder woorden gaat brengen. De staatkundige discussie had een belangrijke stimulans gekregen met de publicatie van Glastra van Loon's artikel in het Ned. Juristenblad (jrg. 1964) over de rechtstreekse verkiezing van een formerende minister-president. De vereenzelviging van D'66 met deze discussie gaat zelfs zover dat vd Berg & Molleman bijvoorbeeld Glastra van Loon tot de initiatiefnemers van D'66 en APPEL-ondertekenaar rekenen, terwijl deze zich niet vóór 1972 bij D'66 zal aansluiten. Op 15 september richt het D'66-initiatiefcomité zich met een 'APPEL aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie' tot de kiezers. De reacties en politieke ontwikkelingen zijn van dien aard, dat binnen een maand bovenvermelde formele oprichting volgt.

Uit het nationaal verkiezingsonderzoek over de jaren 1967 tot en met 1977 kan het volgende beeld van de D'66-kiezers worden geschetst. D'66 moest het bij de verkiezingen voornamelijk hebben van de vlottende kiezer, dat wil zeggen van de kiezers die bij iedere verkiezing steeds opnieuw de partij van hun keuze vaststellen. Een constante aanhang voor de partij blijft onder de 50%. De kiezers komen voornamelijk uit de forensengemeenten, terwijl de partij ook in de stedelijke gebieden zijn aandeel heeft. Komende verkiezingen moeten uitmaken of de doorbraak naar het platteland zal gebeuren. D'66 is een aantrekkelijke partij voor de vrouwelijke kiezers. Door alle verkiezingen heen blijken de D'66 kiezers voor ongeveer 50% zich niet tot een religieus kerkgenootschap te rekenen, terwijl bijna 30% katholiek en bijna 20% hervormd is.

Verdeeld over vrijwel alle inkomensgroepen, met een oververtegenwoordiging boven het midden, is de D'66-kiezer voornamelijk middelbaar en hoger/universitair opgeleid, terwijl telkens rond de 60% nog geen 35 jaar is.

In termen van partijprofilering is de D'66-kiezer precies het tegenovergestelde van de CDA-stemmer. In 1977 doet de D'66-kiezer een keuze op basis van programma, strategie en

ideologie, terwijl het CDA het juist daartegenover in verregaande mate moet hebben van geloof, traditie en belangenverwantschap. De PvdA zit met traditie en belangenverwantschap iets dichter bij het CDA; de VVD met program en ideologie dichter bij D'66. Die plaats van D'66 tussen VVD en PvdA, en tégenover het CDA, wordt ook bevestigd door de kiezersbewegingen tussen de partijen. Slechts in 1967 kwam een belangrijke instroom van voormalige KVP (16%) en AR/CH (7%) stemmers, daarna nog slechts in beperkte mate van de KVP (2-7%) en vrijwel niets van de Prot. Chr. partijen; ook het verlies aan de CDA-partijen was gering (4-5%, vrijwel uitsluitend aan KVP).

Daartegenover waren de uitwisselingen met de PvdA in termen van instroom (9-27%) en verlies (12-26%), èn met de VVD resp. (4-19%) en (5-16%) belangrijk groter. Dit alles gezien vanuit D'66 natuurlijk.

D'66 heeft veel energie gestoken in de interne organisatie. Het heeft daarbij zeer consequent alle naar buiten uitgedragen opvattingen over openheid, deelname, belangenscheiding, functiezuiverheid etc. in eigen gelederen toegepast, welhaast tot de ontbinding er op volgde. Met name bij de interne kandidaatstelling heeft D'66 zich ontwikkeld tot de Partij van de 'thuiskiezer'. Het is een ieder, die aan de statutaire eisen voldoet, toegestaan zich kandidaat te stellen voor iedere bestuurlijke of politieke functie in of namens de partij. Besturen oefenen geen enkele selecterende of adviserende invloed uit op bijv. kamer-, staten-, of raadskandidaatstellingen. Ieder lid krijgt thuis alle gegevens en kan rustig zijn eigen voorkeuren kenbaar maken. Dat bevordert een soort politiek ondernemerschap in de partij, omdat actief en kwalitatief goed optreden binnen de partij, naast natuurlijk de persoonlijke gegevens, in zo'n procedure van groot gewicht zijn.

Daarin onderscheidt D'66 zich wezenlijk van de andere partijen.

D'66 als emancipatorische hervormingsbeweging

Bij het onderzoek naar de achtergronden van D'66 zal een onderscheid moeten worden gemaakt naar:

1. de structurele doelstelling om via het optreden als zelfstandige politieke partij tot een fundamentele hergroepering van het politieke stelsel te komen; en
2. de programmatische doelstelling om eigentijdse vraagstukken op de politieke agenda geplaatst te krijgen.

De geschiedenis van D'66 is een voortdurende illustratie dat deze twee doelstellingen niet als vanzelf in elkaars verlengde liggen, dat zelfs de een geen voorwaarde voor de ander kan worden genoemd.

De politieke strategie van D'66 is gedeeltelijk te begrijpen vanuit de onvermijdelijke spanning tussen beide doelstellingen, zeker gezien in het licht van de gekozen middelen.

Om tot een fundamentele politieke hergroepering te kunnen komen, koos D'66 voor het middel van vervanging van het evenredige kiesstelsel door een meerderheidskiesstelsel. Een dergelijk middel vereist een hervormingsgezinde centrumstrategie, die in staat is een tweede-parlementaire meerderheid te verwerven. Zo'n centrum-strategie is effectief, indien die twee-derde meerderheid belang krijgt bij de hervorming. De aanvankelijke min of meer excentrische opstelling tégenover alle partijen had stellig het karakter van een op verandering gerichte centrumstrategie, terwijl de aard van de voorgestelde hervorming juist bedreigend was voor de heersende meerderheid. Nader onderzoek moet uitwijzen of de politieke hergroepering ook niet ontstaan is zónder verandering van het kiesstelsel. In ieder geval kan geconcludeerd worden dat D'66 geen consequente bredebasis- of centrumstrategie heeft gevolgd ter realisering van deze doelstelling.

Om de eigentijdse vraagstukken op de politieke agenda te krijgen ontwierp D'66 een integraal beleidsplan. De programontwikkeling binnen de partij gaf daar ook alle aanleiding toe.

Tegenover de centrumstrategie ten behoeve van de structurele veranderingen komt, voor de noodzakelijk geachte beleidsveranderingen een meerderheidsstrategie te staan, dat wil zeggen dat een gewone parlementaire meerderheid op zich voldoende is. De interne dynamiek van D'66 leidt sterk in de richting van het kiezen voor een direct haalbare meerderheid, ten koste van het meer structurele belang van een centrumstrategie. Het strategie-dilemma is mede bepalend voor de discussie over de identiteit van D'66, die vanaf 1966 in en over de partij is gevoerd (beweging of partij, grondslagen en beginselen, wel of

geen ideologie). Er schuilen enige paradoxen in de geschiedenis van D'66: als partij kiest zij voor zelfstandig optreden teneinde het partijwezen als geheel te doen veranderen; daarna volgt een te smalle meerderheidsstrategie om de structurele veranderingen te bewerkstelligen; organisatorische wetmatigheden doen de partij als partij door de ontstane crisis heen voortbestaan; dan volgt een zeer brede meerderheidsstrategie, waarin D'66 vanuit een linkse samenwerking maatschappelijke hervormingen met één van beide rechtse partijen beoogt te bereiken.

Het onderzoek naar de achtergronden van D'66 kan niet volstaan met een verwijzing naar het strategisch dilemma, ter verklaring van deze paradoxale geschiedenis. Een verder reikende analyse is daartoe noodzakelijk.

Het meest kenmerkende voor D'66 vanaf de oprichting tot nu toe is een voortdurende veranderingsbereidheid op basis van wat je een 'verantwoordelijk individualisme' kunt noemen. Alle hervormingsvoorstellen en beleidsplannen hebben telkens weer de strekking van 'veranderen opdat iedere burger volwaardig, d.w.z. met volledige eigen verantwoordelijkheid, in de samenleving kan functioneren'. Wanneer D'66 zichzelf dan ten doel stelt te streven naar een radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder, dan wordt die radicale democratisering geplaatst in het teken van een voortdurend emanciperend hervormingsproces.

Telkens weer worden die rollen van de burger naar voren gehaald, waarin deze onvolwaardig, niet-geëmancipeerd, moet functioneren. Wanneer we naar de achtergronden van D'66 zoeken, naar de ontstaans- en de voortbestaansverklaring, dan is het van belang dat D'66 juist dat éne aspect in de ontwikkeling van de verzorgingssamenleving, namelijk het in de klem raken van de volwaardigheid van de burger, benadrukt. Reeds in het APPËL van 1966 worden de vier vraagstellingen geformuleerd, die programmatisch bij D'66 zouden overheersen:

- de staatkundige vormgeving van onze parlementaire monarchie, met de daarin optredende machtsverschuiving van parlement naar kabinet;
- de als gevolg van de toenemende overheidsinvloed voortdurende bureaucrativering van de samenleving, met de daarin optredende afhankelijkheid van volstrekt ondoorzichtige procedures en handelwijzen;
- de ingrijpende ontwikkeling van natuurwetenschappen en techniek, die leidt tot een systematische verwetenschappelijking van de samenleving;
- de snel ontwikkelende internationale onderlinge afhankelijkheid, die direct van belang voor ieders individueel bestaan wordt.

D'66 is primair een politiek-legalistische beweging, die via wetgeving maatschappelijke verandering wil bewerkstelligen. Wetgeving dient de politieke en sociale democratisering tot stand te brengen. Tegenover de lijdelijkheid in de politieke cultuur stelt het een politiek activisme. D'66 benadrukt de constitutionele rechtsstaat-gedachte tegenover de praktijk van de bevoogdende gezags-staat.

D'66 en de vierde stroming

Kan er vanuit de achtergronden en ontwikkeling van D'66 gesproken worden van 'een vierde stroming' naast confessionalisme, liberalisme en socialisme? Een soort (neo)radicalisme, of democratie als ideologie? Tijdens de bestaanscrisis werd wel van D'66 gezegd, dat het niet zozeer een probleem was dat de partij een ideologie had, maar dat het probleem meer lag in *de ontkenning* een ideologie te hebben.

De gedachte achter zo'n stelling is natuurlijk dat politieke partijen hun herkenbaarheid in de tijd eerst dan verwerven, indien ze zich verankeren in een 'geestelijke stroming' van niet-tijdelijke aard. Vanwege het ondogmatisch karakter van de partij, het uitgangspunt van de gelijkwaardigheid van alle burgers, en de consequente hervormingsgezindheid, wordt steeds vaker de verwantschap met de vrijzinnig democraten uit de 1^e helft van de 20^e eeuw naar voren gehaald; ook de politieke opstelling van D'66 tussen PvdA en VVD zou in die richting wijzen. Toch kan niet zonder meer worden gesteld, dat in D'66 de Vrijzinnig-Democratische-Bond (VDB) is herboren. Het zou te eenvoudig zijn om de opsplitsing van de VDB in 1946 tussen PvdA en VVD achteraf ongedaan te maken en tot een herintegratie te concluderen. Zo'n conclusie zou D'66 exclusief tot de liberale stroming rekenen, zij het links-liberaal,

omdat de VVD rechts-liberaal is; evenzeer als tussen de VDB en de Vrijheidsbond het geval was, worden VVD en D'66 dan van hun wederzijdse politieke opstelling afhankelijk. In die lijn liggen verklaringen, als zou een meer naar het centrum toe bewegen van de VVD rampzalig zijn voor D'66. In ieder geval ontkent het impliciet het bestaan van een vierde stroming. Bovendien hebben ook antidogmatisme, emancipatie-denken, en hervormingsgezindheid een veel langere historische traditie, dan uit zo'n verwijzing naar de VDB zou kunnen blijken. Er is echter meer. Kern van de vraag naar een vierde stroming is meer dan uitsluitend een ideologische discussie; het is meer de vraag naar een maatschappelijke verankering.

Zijn de politieke bewegingen uit de jaren zestig indicaties voor zich heroriënterende stromingen? In dat geval is de BP een rechts-christelijke splitsing, zoals de PPR een links-christelijke is; D'66 is dan de links-liberale, zoals DS'70 een rechts-socialistische afsplitsing is; kortom de ontwikkelingen worden geïnterpreteerd en geëvalueerd uitsluitend binnen de drie hoofdstromingen. Afhankelijk van het vermogen van een partij, om als georganiseerde groepering opnieuw zoveel mogelijk uiteenlopende strevingen te bundelen, ontstaat er een verscheidenheid aan partijen binnen een stroming. Er zal dan een redelijke verklaring gegeven moeten worden voor de omstandigheid, dat het CDA het confessionalisme, en de PvdA het socialisme kennelijk wel 'onder controle' hebben kunnen krijgen, maar dat het liberalisme zich tussen VVD en D'66 verdeelt. Het CDA zou dat hebben gedaan door uitstoting van de radicalen; de PvdA door integratie van nieuw-links en uitstoting van oud-rechts. Uit het nationaal verkiezingsonderzoek over de jaren 1967-1977 kan echter op grond van de kiezersbewegingen niet zonder meer worden geconcludeerd dat VVD en D'66 eenzelfde maatschappelijke verankering hebben.

Zijn de politieke bewegingen uit de jaren zestig wellicht indicaties voor een zich ontwikkelende nieuwe stroming? Allereerst moet dan worden gezien of het wel juist is D'66 tot nieuwe stroming te bestempelen. Een wel gehoorde stelling luidt dat er sprake is van een hernieuwd opgekomen conservatisme, waarvan de VVD door zijn antisocialistische polarisatie de politieke organisatievorm is geworden. De VVD als achterhoede-partij? Die stelling is om meerdere redenen niet zo waarschijnlijk; in de eerste plaats is dat neoconservatisme nogal verbonden met fundamentalistische religieuze groeperingen, en bovendien vanwege zijn hiërarchische integratie-grondslag nogal verwant met het confessionalisme; op de tweede plaats ziet de VVD-leiding natuurlijk zeer wel in, dat zo'n verankering in de Nederlandse politieke verhoudingen de VVD veroordeelt tot uitsluitende afhankelijkheid van het CDA, waarvoor zij dan bovendien een concurrent op de rechtervleugel vormt, met alle rechts-radicaliserende risico's van dien, bij een permanente parlementaire minderheidspositie voor de CDA/VVD-combinatie. De VVD zou in deze verklaring het nieuwe conservatisme vertegenwoordigen, en D'66 een voortzetting zijn van een vernieuwd liberalisme. Een te eenvoudige, en daardoor onwaarschijnlijke voorstelling van zaken.

Dan toch een nieuwe vierde stroming? Nieuw-Links, DS'70, en het christen-radicalisme van de PPR, zouden door hun impliciete verbondenheid aan de bestaande maatschappelijke stromingen onvoldoende antwoord hebben kunnen geven op de heersende maatschappelijke onvrede in de jaren staat er een verscheidenheid aan partijen binnen een stroming. Er zal dan een redelijke verklaring gegeven moeten worden voor de omstandigheid, dat het CDA het confessionalisme, en de PvdA het socialisme kennelijk wel 'onder controle' hebben kunnen krijgen, maar dat het liberalisme zich tussen VVD en D'66 verdeelt. Het CDA zou dat hebben gedaan door uitstoting van de radicalen; de PvdA door integratie van nieuw-links en uitstoting van oud-rechts. Uit het nationaal verkiezingsonderzoek over de jaren 1967-1977 kan echter op grond van de kiezersbewegingen niet zonder meer worden geconcludeerd dat VVD en D'66 eenzelfde maatschappelijke verankering hebben.

Als er sprake is van een nieuwe vierde stroming, dan moet die worden gezocht onder de uit de maatschappelijke ontwikkelingen voortgekomen nieuwe sociale groeperingen: een goed opgeleide, veelal academisch gevormde, intelligentsia. Deze verwerft zich een steeds belangrijker plaats in de samenleving via hun kennisintensieve arbeid, hun plaats in de media, de vrouwenbeweging, e.d., maar moet politiek voor een belangrijk gedeelte nog wel gemobiliseerd worden. Het antwoord van deze zich verantwoordelijk voelende intelligentsia op de gezagscrisis is het ontwerpen van een emancipatorische rechtsstaat, waarin een actieve en mondige burger de lijdelijkheid als bestaansvoorwaarde voor de zittende politieke

elite wil bestrijden. Het opnieuw benadrukken van de rechtsstaat wortelt in het besef dat ook een zich democratisch noemend politiek stelsel kan ontaarden, indien het democratie beperkt tot een parlementair kiesstelsel. Verkiezingen zijn een randvoorwaarde voor democratie, meer niet; fascistische en totalitaire staten organiseren ook verkiezingen; antidemocratische bewegingen kunnen veelal ook op belangrijke kiezerssteun rekenen; het beroep doen op die kiezers, dan wel het verwerven van kiezerssteun, is een door democratie geboden mogelijkheid, maar het stempelt de vrager of ontvanger van die Steun niet per definitie tot democraat! Democratie gaat er van uit dat alle burgers in alle redelijkheid en zelfbeschikking gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen voor de gang van zaken in de samenleving, op de grondslag van de politieke en sociale grondrechten, de mensenrechten. De emancipatorische rechtsstaat maakt daarmee de democratie tot een dynamisch proces. Het ontkennen van de betekenis van ideologieën is een belangrijke voorwaarde voor het kunnen mobiliseren van deze nieuwe intelligentsia. Het biedt tevens ruimte voor het integreren van nieuwe ideologieën rond milieu, relatie mens-natuur, materialisme en ontplooiing, etc. Indien de nieuwe vierde stroming met één naam zou moeten worden aangeduid, dan zou zoals ik in het begin al opmerkte KONSTRUKTIVISME wellicht de beste aanduiding zijn. Dát het bij D'66 om een nieuwe groepering gaat blijkt duidelijk uit het aanvankelijk ledenbestand. Op het eerste ledencongres in 1967 blijkt bijna 80% van de aanwezigen nimmer lid van enige politieke partij te zijn geweest.

Programmaontwikkeling bij D'66

Enkele citaten uit het APPËL van 1966 geven de grondmotivering aan:

'Het door de overheid gevoerde beleid is gaandeweg verder in het leven van de individuele burger doorgedrongen. Zowel op nationaal als op internationaal niveau voelt de burger zich meer dan voorheen bij dat beleid betrokken. Nationaal, omdat de overheid steeds dieper heeft ingegrepen in het maatschappelijk en economisch leven. Internationaal, omdat de burger zich in zijn persoonlijke leven meer dan ooit afhankelijk voelt van de oplossing van internationale vraagstukken. . . Daar komt nog bij dat de programma's van de bestaande partijen onderling zo weinig verschillen, dat zij de kiezers geen duidelijke keuzemogelijkheden meer bieden. . . Het komt in onvoldoende mate tegemoet aan de behoefte om stelling te kunnen nemen tegenover de grote uitdagingen, waarvoor wij als staatsburgers zijn gesteld ... De natuurwetenschappelijke en technische vorderingen en de groei van de wereldbevolking hebben onze maatschappij in een proces van versnelde ontwikkeling gebracht. Een grotere invloed van de overheid wordt hiervoor opgeroepen. Weliswaar kan dat de stoffelijke welvaart van het individu ten goede komen, maar het houdt ook het gevaar in dat zijn geestelijke en maatschappelijke vrijheid in het gedrang komt

Deze overwegingen leiden ons tot de conclusie, dat er in Nederland behoefte bestaat aan een ingrijpende democratisering van het politieke bestel, waarbij een zo groot mogelijke invloed van de burgers op de politieke gang van zaken wordt gewaarborgd ...

Het partijprogram, dat het december-congres in 1966 vaststelde, is in de jaren t/m 1970 in voortdurende discussie geweest; de omvang verdubbelde ruimschoots. Ook aan de relatieve aandacht die de diverse onderdelen in het program krijgen, kan iets van de achtergronden worden afgelegen. Vergelijkenderwijs, uitgedrukt in % van het geheel, is dat:

	1966	1970	
01. Staatsrecht & Vrijheidsrechten	20,9%	Staatsrecht & Vrijheidsrechten	21,4%
02. Sociaal-economisch beleid	16,7%	Buitenlandse politiek & <i>Defensie</i>	19,6%
03. Buitenlandse politiek	14,6%	Sociaal-economisch beleid & <i>Technologie</i>	12,5%
04. Wet & Recht	12,5%	Volksgezondheid, <i>Milieu</i> & Bevolkingspolitiek	12,5%
05. Onderwijs & Wetenschappen	10,4%	Onderwijs & Wetenschappen	11,6%
06. Volksgezondheid & Bevolkingspolitiek	6,3%	Volkshuisvesting & Ruimtelijke ordening	6,3%
07. Cultuur, recreatie, sport & maatschappelijk werk	6,3%	Justitie	4,5%
08. Landbouw	6,3%	Verkeer & Vervoer	4,5%
09. Woningbouw	4,0%	CRM & Sport	2,7%
10. Verkeer	2,0%	Landbouw	2,7%
11.	-	<i>Integrale Planning</i>	1,7%

De basis-motivering uit het APPËL, die staatkundige hervormingen eist in de richting van vergaande politieke democratisering ter waarborging van de geestelijke en maatschappelijke vrijheden en individualiteit, die als zodanig bedreigd worden door de toenemende bureaucrativering, verwetenschappelijking en internationalisering van de samenleving, is een duidelijk herkenbare leidraad in de programdiscussies van de eerste jaren. In die zin zou je kunnen spreken van een *politisering van deskundigheid*. Deskundigen op allerlei

gebied worden zich in toenemende mate bewust, dat de maatschappelijke gevolgen van hun vakbeoefening, hen in zekere zin dwingt tot een politieke stellingname zowel ten aanzien van de eigen vakontwikkeling, als ten aanzien van de ontwikkeling van de samenleving. Je kunt stellen dat de huidige discussie over WETENSCHAPSDYNAMICA in feite reeds eind jaren 60 binnen D'66 zich in een praktische vorm heeft getoond. Het is een voortdurend afwegingsproces van kennisbelang en democratie.

Eén en ander laat zich ook illustreren met het feit dat op het 'organisatorisch kongres' in 1967 van de aanwezigen 68% actief was in de politieke werkgroepen. D'66 mobiliseerde kennelijk (nog) niet politiek actieve deskundigen. Bij oppervlakkige waarneming lijkt zoiets gauw op een technocraten-club. Het is ook wat onwennig om de verhouding tussen vakkennis en politiek niet vanuit het primaat van óf de vakkennis, óf de politiek te hanteren. Habermas' pragmatistische benadering van de verhouding tussen vakkennis en politiek moet je al werkend leren, al is het wél de enige benadering die noodzakelijk afgestemd is op democratie. In dat verband is de eis van politieke openbaarheid, zoals door D'66 van meet af aan gesteld, niet vreemd in het licht van Habermas' opvatting dat zulk een openbaarheid een voorwaarde is voor die pragmatistische verhouding. Evenzeer als de openbaarheidseis van D'66 het primaat van de politiek over de vakkennis afwijst; zo maakt de eis van politieke wilsvorming het primaat van de vakkennis over de politiek onmogelijk. Vakkennis en politiek dienen in een voortdurende dialoog tot de conclusie te komen of, en zo ja in welke richting, het wetenschappelijk-technologisch kunnen zal worden aangewend. In een dergelijk democratiserend leerproces laat het zowel technocraten als machtspolitici, beide representanten van onwerkbaar dogmatismen, achter zich. De werkgroepen hebben binnen D'66 van begin af aan een belangrijke rol gespeeld. In feite zijn het de werkgroepen, die de programvoorstellen aan de partij doen. Op een voor alle partijleden, met volledig individueel stemrecht, toegankelijk partijcongres wordt over die voorstellen - dan formeel door het bestuur ingediend - in volle openbaarheid gediscussieerd en besloten. Vijf leden hebben, zonder enige voorselectie, het recht wijzigingsvoorstellen in te dienen, hetgeen ook - recentelijk 'en masse' - gebeurt. Toch is er voortdurend de spanning tussen specialisme en algemene evenwichtige afweging van belangen.

De tweede fase van programontwikkeling bij D'66 zet in met een poging om het nog redelijk specialistische partijprogramma om te zetten in een integraal beleidsprogramma voor een periode van vier jaar: het eerste beleidsprogramma 1971-1975.

Is een partijprogramma in laatste instantie toch een optelsom van betrekkelijk onderling onafhankelijke wensen op verschillende gebieden, het beleidsprogramma brengt de noodzakelijke ordening aan. Zowel de wens om tot zo'n beleidsprogramma te komen, als de praktische realisering ervan, is een ondersteuning van de stelling met betrekking tot het politiseringsproces van deskundigheid binnen D'66.

Het integrale beleidsplan 1971-1975 stelt nog duidelijker dan reeds in voorgaande programma's was geschied, de machtsvraag in de samenleving aan de orde. En daarmee tevens de onmacht van het individu tegenover de bureaucratisch-technocratische georganiseerdheid. Het verantwoordelijk individualisme zoekt dan ook naar nieuwe vormen van directe invloed, zeggenschap en controle op alle leef- en werkverbanden, waarin mensen functioneren. De samenhang tussen politieke en sociale democratisering is duidelijk; sociale democratie dient zowel ter complementering als tot instandhouding van de politieke democratie. De mens is en blijft zelf de bron van alle geestelijke en maatschappelijke vernieuwing, luidt een grondstelling in het programma. Van groot belang is de resultaatgerichtheid van het beleidsplan.

Zeker in vergelijking met de voorgaande periode stagneert de programmatische ontwikkeling binnen D'66 na aanvaarding van het beleidsplan. Wél heeft de partij een belangrijke inbreng in de progressieve samenwerkingsakkoorden van 1971 en 1972 (keerpunt).

De programontwikkeling kwam weer op gang in 1976 onder inspirerende leiding van Jan Glastra van Loon, die samen met Jan Terlouw ook voor de her-activering van de partij zorgde. D'66 heeft zich er voorlopig bij neergelegd dat vernieuwing van het politieke bestel tot het onhaalbare behoort; het strategisch dilemma is opgelost door te kiezen voor systematische vernieuwing in en via het politieke bestel. Het beleidsprogramma 1977-1981 is doortrokken van de democratiseringsgedachte; veel van de oorspronkelijke beweegredenen komen in een vernieuwende en samenhangende vormgeving terug.

D'66 zoekt zijn kracht opnieuw in de kwaliteit van zijn probleem-stellend vermogen, en het aandragen van mogelijke oplossingen: 'het redelijk alternatief'.

Het beleidsprogram heeft, na vier jaar steeds weer opnieuw op onderdelen te zijn herzien, wederom de status van partijprogram gekregen, hetgeen de behoefte aan een integrale aanpak deed herleven. In hoeverre dat streven succesvol is, moet de definitieve versie van het verkiezingsprogram 1981 uitwijzen!

D'66 en de partijvernieuwing

Indien de huidige opiniepeilingen op 26 mei a. s. werkelijkheid worden, zal blijken dat een nieuw vierpartijstelsel van CDA/PvdA/VVD/D'66 het oude vijfpartijstelsel van vóór 1967, te weten ARP/CHU/KVP/PvdA/VVD, heeft vervangen. De bundeling van de voormalige confessionele coalitie in één Partij, het CDA, is er. De PvdA heeft een interne ontwikkeling doorgemaakt waarmee het het vertrouwen van kiezers lijkt te hebben herwonnen. De VVD is niet onbelangrijk gegroeid. D'66 zal zich definitief tenminste als vierde partij vestigen. Maar is de zo vurig bepleite duidelijkheid nu ook tot stand gekomen? Wanneer we aannemen, met enige variatie naar boven of beneden, dat de beide grote partijen CDA en PvdA, ieder rond de 30% van de Kamerzetels zullen bezetten, en dat de beide middelgrote partijen, VVD en D'66, ieder rond de 15% Kamerzetels, zodat voor de kleinere partijen gezamenlijk ongeveer 10% overschiet, in hoeverre verschilt die situatie dan wezenlijk van de situatie in de jaren vijftig en zestig? Is dat dan de politieke hergroepering, die velen zich in 1966 hadden voorgesteld? Laten we de onduidelijkheden van het oude vijfpartijstelsel nog eens op een rijtje zetten.

A. De kernvraag was of de confessionele coalitie van ARP/CHU/KVP ook werkelijk tot stand kwam, of niet. Meestal wel, maar zeker was het niet. Kwam de coalitie tot stand, dan beschikte zij tegelijk over de parlementaire meerderheid, en kon zij de overeengekomen compromissen aan de overige partijen min of meer opleggen. Deze onduidelijkheid is opgeheven. In het CDA is de coalitie, ondanks loyalisten en/of dissidenten, definitief.

Bovendien ontbreekt het het CDA aan de parlementaire meerderheid om haar interne compromissen zonder meer aan andere partijen op te leggen.

B. Een tweede aspect van het oude vijfpartijstelsel, dat tot onduidelijkheid moet worden bestempeld, was de vraag in welke mate de afspiegeling en evenredigheid werkelijk doorgetrokken werd. Het kiesstelsel voorziet in afspiegeling en evenredigheid op vertegenwoordigd niveau, de kabinetsformatie is bepalend voor de omzetting ervan op beleidsniveau.

Hoewel de programma's van de partijen in het oude vijfpartijstelsel in hoge mate naar elkaar toe waren gegroeid - de onvrede met het ontbreken van iedere politiek-programmatische profilering was merkbaar waar te nemen -, heeft dat niet tot doortrekking van afspiegeling en evenredigheid naar de regering toe geleid. In geen periode van onze parlementaire geschiedenis is er ooit een gunstiger situatie voor het vormen van een 'nationaal-afspiegelingskabinet' geweest, dan juist in de periode van het oude vijfpartijstelsel. Paradoxaal genoeg - in het licht althans van de verkiezingsstrategie van die partij in 1977 en 1981, waarbij het voor een nationaal kabinet pleit - was het precies de VVD die in het oude vijfpartijstelsel de weg naar een afspiegelingskabinet blokkeerde. In een vlaag van bovenkomend parlementarisme, waarin de noodzaak van oppositie werd bepleit, startte de VVD in de 2e helft van de jaren 50 de polarisatie met de PvdA. Deze polarisatie diende uitsluitend volgens de VVD om de Confessionelen te dwingen tot een keus. Die keus, niet inhoudelijk en derhalve min of meer willekeurig, schiep meer onduidelijkheid dan helderheid. Met name in de periode '63-'67 was de verwarring op dit punt compleet.

De onduidelijkheid dat afspiegeling in de vertegenwoordiging *niet* wordt gevolgd door afspiegeling in het beleid, zonder dat aangegeven wordt op welke wijze de beleidskeuze wel geschiedt, is met het tot stand komen van het nieuwe vierpartijstelsel niet opgeheven. Weliswaar is de programmatische profilering tussen de partijen onderling sterk verscherpt, en heeft de kunstmatige polarisatie tussen PvdA en VVD enige inhoudelijke argumentatie gekregen, eenduidig zijn de partijverhoudingen niet. Veel van wat in de afgelopen jaren in termen van programmatische profilering door verschillende politieke partijen op zich is bereikt, zal in de onderlinge partijverhoudingen weer verloren gaan. In het nieuwe vierpartijstelsel zijn betrokken partijen het slechts op negatieve punten met elkaar eens.

Alle vier wijzen een afspiegelingskabinet af; het nationaal-kabinets-idee van de VVD is niet echt geloofwaardig in het licht van haar praktisch optreden. Alle vier wijzen ook de toch redelijk voor de hand liggende tweedeling progressief (PvdA/D'66) - conservatief (CDA/ VVD) af. Tenslotte zijn de vier het er ook over eens, dat niet iédere combinatie van de vier, die voldoende is voor een parlementaire meerderheid tot de gewenste mogelijkheden behoort.

Zoals gezegd, één belangrijke achtergrond van D'66 is het streven naar partijpolitieke vernieuwing. Er moet worden nagegaan wát er van de partijpolitieke vernieuwing in de periode 1967-1981 feitelijk terecht is gekomen. In die evaluatie schuilt een soort kritiek op de verklaring van Lijphart, die voor het politieke systeem in Nederland vóór 1967 de ideaaltypische constructie van de pacificatie-politiek gebruikt; ná 1967 verwacht hij een overgang naar een kartel-politiek. Op zichzelf is de theorie van de pacificatie-politiek interessant; het is een variant op de elite-benadering van democratie. Gaat het in de normale elitetheorie van de democratie erom dat concurrerende elites dingen naar de kiezersgunst (waardoor een regelmatig vernieuwingsproces in de politiek kan plaatsvinden met behoud van controleerbaarheid door een maatschappelijke bovenlaag), in de pacificatie-theorie gaat het erom dat de elite in principe een redelijk bestendige massagroepering vertegenwoordigt ten opzichte van andere elites. De elites in een pacificatie-politiek zitten redelijk vast in het zadel en behoeven slechts de eigen achterban, in een heterogene samenleving, bijeen te houden in antagonisme met de andere georganiseerde massagroeperingen. Uitgangspunten van de pacificatie-politiek zijn: overleg tussen elites, onderlinge acceptatie, evenredige afspiegeling van de verschillende groeperingen, afscherming van beleid voor de achterban, niet-inmengingsbeginsel tussen de groeperingen, etc.

In feite kan worden gesteld dat het Nederlandse politieke stelsel geen zuiver pacificatiestelsel, noch zuiver meerderheidsstelsel was. Zeker tussen 1918 en 1939 kan niet worden gesproken over een uitsluitende pacificatie-politiek. Voor zover er sprake was van een pacificatie-politiek, gold die slechts de onderlinge verhouding tussen de confessionelen in de coalitie, die gezamenlijk ten opzichte van de niet-confessionelen veeleer een klassieke meerderheids-politiek volgden; de systematische uitsluiting van de socialisten is daarvan het duidelijkste voorbeeld. Ná 1945 is nadrukkelijk wél een poging gedaan tot vestiging van een pacificatie-politiek, via de Rooms-Rode samenwerking, maar tot een volledige onderlinge acceptatie in het vijfpartijenstelsel is het nooit gekomen.

De tussen-confessionele pacificatie-politiek en de gezamenlijke-confessionele meerderheidspolitiek is in 1952 vrijwel volledig hersteld, zij het dat de CHU - die als enige ná 1945 aan de PvdA een aderlating had moeten toestaan - een mindere rol daarin speelde.

De vijfpartijenpolitiek heeft echter wel in onze samenleving een politieke mentaliteit achtergelaten met een diepgewortelde angst voor een zuiver dualisme tussen regering en parlement. Die angst stoelt op de overtuiging dat een eenmaal tot stand gebracht beleid, onder de vlag van '**de regering regeert**', niet door een onafhankelijk parlement mag worden gecorrigeerd. Het is een demonstratie van anti-parlementarisme bij zowel uiterst-links als conservatief-rechts!

Voorgaande beschouwing over partijvernieuwing laat zich in de drie hiernavolgende tabellen illustreren. Deze tabellen schetsen de partijen en stromingen vanaf 1946 tot en met 1977. Bij het schrijven van dit artikel in februari 1981 waren nog slechts opiniecijfers uit 1981 bekend. Tabel 1, geeft aan, dat de confessionele meerderheidspositie in 1967 eindigde, waardoor ook de afgeleide positie van PvdA en VVD beëindigd werd. In 1967 kreeg de in 1917 bedoelde evenredigheidsdemocratie pas een échte kans. De daaruit voortvloeiende crisis kwam voor PvdA en VVD in 1971 en voor het CDA in 1972. In 1977 is de gezamenlijke macht van de tot drie teruggebrachte traditionele stromingen hersteld op het niveau van 1967, onderling herverdeeld, maar niet méér dan dát. In tabel 2 zijnde wisselende regeringspartijen bekeken op het effect van hun regeringsdeelname en tabel 3 poogt aan te geven in welke mate de 'leidende partij' de eigen stroming weet te bundelen.

TABEL 1. % van de kiesgerechtigden dat stemt op:

JAAR	(vl) CDA	PvdA	VVD	'grote-3'	Restpart.	(Wv D'66)	c.q. niet deelneemt
1946	46,50	25,54	5,78	77,8	11,5		10,7
1948	48,51	23,25	7,21	79,0	10,3		10,7
1952	45,03	26,67	8,13	79,8	10,4		9,8
1956	46,78	30,56	8,20	85,5	6,6		7,9
1959	45,82	28,33	11,40	85,6	6,0		8,4
1963	45,60	25,97	9,54	81,1	10,2		8,7
1967	41,10	21,73	9,91	72,7	17,2	(4,13)	10,1
1971	28,84	19,31	8,12	56,3	20,3	(5,32)	23,4
1972	25,94	22,66	11,98	60,6	21,5	(3,44)	17,9
1977	27,90	29,59	15,70	73,2	12,6	(4,76)	14,2

BRON: CBS-Verkiezingsstatistieken (bewerkt PF).

In de tabel I wordt uitgegaan van percentages gemeten ten opzichte van het totaal aantal kiesgerechtigden, teneinde het effect van de opkomst duidelijk tot uitdrukking te laten komen. Immers het opkomstpercentage kan worden gezien als een indicatie voor de mate van vertrouwen in het politieke stelsel als zodanig. Bij afschaffing van de opkomstplicht in 1970 kwam eerst naar buiten dat het vertrouwen in het politieke stelsel, d.w.z. de wijze waarop de parlementaire democratie werd ingevuld, in Nederland niet groot was. Eenzelfde conclusie kan in versterkte mate worden getrokken voor bijv. het vertrouwen in het politieke stelsel van de Europese Gemeenschap, blijkens de deelname in 1979 aan de Europese Verkiezingen.

De tabel II laat zien dat de huidige CDA-partijen in 1948 hun 'sterkste' positie hadden, maar duidelijk het slachtoffer zijn geworden van de afschaffing van de opkomstplicht; een nieuwe achterban kwam niet meer! De PvdA had nl. het hoogtepunt in 1956 een veel geleidelijker ontwikkeling gedurende 20 jaar, zonder echt opmerkelijk verlies bij de afschaffing van de opkomstplicht. De VVD oogstte in 1959 de eerste winst uit de polarisatie met de PvdA. Zij moest echter tot het aantreden van Wiegel wachten voordat een harde polarisatie in echte winst kon worden omgezet (vanaf 1972). Tenslotte geeft de tabel aan, dat het traditionele politieke bestel in Nederland tegen het einde van de jaren 50 zijn hoogtepunt had. Ruim 85% van de kiezers steunden de 3 grote partijen (combinaties).

Kabinetten zijn in het Nederlandse politieke stelsel nimmer inzet van de verkiezingen. Was dat wel zo, dan zouden na 1945 slechts de regeringscombinaties van Drees (in '52 en '56) en Den Uyl (in '77) verkiezingswinst hebben geboekt, terwijl alle andere kabinetten geringe tot zware (De Jong in '71) verkiezingsnederlagen incasseerden, gemeten althans naar feitelijke kiezerssteun. De onwil bij de confessionelen om het kabinet tot inzet van de verkiezingen te maken is niet ongegrond, afgezien nog van hun ideologie, waarin tot stand gebracht beleid niet naar de kiezers toe behoefte te worden verantwoord. Omdat voor de CDA-partijen de verkiezingsuitslag geen betekenis heeft, in die zin dat winst of verlies niet van invloed is op het al dan niet regeren (het CDA regeerde tot nu toe altijd), is het slechts interessant om na te gaan of regeringsdeelname van de wisselende partijen wel van betekenis is geweest. Daarbij is steeds gerekend met absolute cijfers ten opzichte van het totale electoraat. Opvallend is dat de stroming in termen van winst/verlies precies meebeweegt met de meeste prominente partij in die stroming: verschuivingen binnen de stromingen naar randpartijen buigen de algemene trend niet om! Omdat kabinetten in ons stelsel zo niet in voortdurende crises regeren, toch vrijwel altijd in crisistoestand eindigen, zijn in de tabel met K die verkiezingen aangegeven, waarbij sprake is geweest van uittreden van de wisselpartijen.

Twee tendensen blijken uit de tabel:

1. regeringsdeelname voor de PvdA is als regel geen ongunstige aangelegenheid, terwijl dat voor de VVD een veel riskantere zaak is;
2. oppositie voeren is voor de VVD een redelijke gunstige bezigheid, terwijl dat voor de PvdA in ieder geval geen bruikbare weg is naar verkiezingssucces.

Het is kennelijk zo dat belangenbehartiging voor de achterban van de PvdA regeringsdeelname vereist, terwijl dat voor de VVD niet zo noodzakelijk is.

TABEL 2. Winst of verlies bij verkiezingen na regeringsdeelname voor socialisten en liberalen, als stroming en als partij.

JAAR	SOCIALISTISCH		PvdA			VVD			LIBERAAL	
	winst	verl.	winst	verl.		winst	verl.		winst	verl.
1948		4,80		R	2,29	1,43	O		1,43	
1952	2,07		3,42	R		0,92	R		0,92	
1956	2,66		3,89	R		0,07	O		0,07	
1959		2,80		K	2,23	3,20	O		3,81	
1963		0,85		O	2,36		R	1,86		0,50
1967		3,64		K	4,24	0,37	K		2,80	
1971		0,03		O	2,42		R	1,79		4,13
1972	3,36		3,35	O		3,86	R		3,78	
1977	1,51		6,93	R		3,72	O		2,48	

BRON: CBS-Verkiezingsstatistieken (bewerkt PF)

R = Regeringsdeelname vóór verkiezingen

K = Regeringskrisis bij verkiezingen

O = Oppositie vóór verkiezingen

Uit de tabel III blijkt de waarschijnlijke bevestiging van de veronderstelling, dat veranderingen in een politiek stelsel veelal 'van buitenaf' worden afgedwongen. De afschaffing van de opkomstplicht heeft meer dan welk ander verschijnsel ook tot het niet-door-functioneren van het 'vijfpartijstelsel' bijgedragen, doordat het de parlementaire meerderheidspositie van de Confessionelen definitief beëindigde. De tabel illustreert nog eens duidelijk dat, hoewel de CDA-partijen in grote mate wél in staat zijn geweest de christelijke stroming te bundelen, deze stroming op zich belangrijk in betekenis heeft ingeboet. Geheel anders ligt dat bij de PvdA in de socialistische stroming; de variaties in de kiezerssteun voor de stroming verschillen aanzienlijk minder, dan de variaties in de kiezerssteun voor de PvdA als partij; kennelijk is de PvdA pas heel laat in staat geweest tot een bundeling van de socialistische stroming te komen. Een dergelijk achter de ontwikkeling aankomen zie je ook bij de VVD, zij het in een eerder stadium; de VVD is als eerste begonnen de opkomende (nieuw-rechtse?) ideologieën in de liberale stroming te integreren. De voordelen van een evenredig kiesstelsel in dit opzicht zijn duidelijk deze, dat het de politieke partijen de kans biedt zich te laten dwingen tot heroriëntatie, terwijl het belang van de stroming als zodanig toch zichtbaar blijft.

STROMING:	CHRISTELIJK		SOCIALISTISCH		LIBERAAL		KONSTRUKTIEF (D'66)	BUITEN-PARLEM.
	wv		wv		wv			
jaar	CDA		PvdA		VVD			
1946	48,43	96,0	35,07	72,8	5,78			10,72
1948	51,81	93,6	30,27	76,8	7,21			10,71
1952	50,36	89,4	32,34	82,4	8,13			9,17
1956	49,50	94,5	35,00	87,3	8,20			7,30
1959	48,46	94,5	32,20	87,7	12,01	94,9		7,23
1963	48,42	94,1	31,35	82,8	11,51	82,8		8,72
1967	43,74	93,9	27,71	78,4	14,31	69,2	4,13	10,11
1971	33,38	86,3	27,68	69,7	10,18	79,9	5,32	23,44
1972	33,98	76,3	31,04	73,0	13,96	85,8	3,44	17,58
1977	32,43	86,0	32,55	90,9	16,44	95,4	4,76	13,82

BRON: CBS-Verkiezingsstatistieken (bewerkt PF).

TABEL 3. Mate waarin CDA, PvdA, en VVD de stromingen vertegenwoordigen.

Een mogelijke verklaring voor de opkomst van D'66 als constructief-emancipatorische partij in een nieuwe stroming, zou weleens hierin gelegen kunnen zijn, dat het verschijnen van een nieuwe stroming eerst tot concentratie in de bestaande stromingen dwingt, vóórdat tot een definitieve eigen ontwikkeling kan worden gekomen. Duidelijkheid door concentratie is kennelijk een vereiste vooraf, vóór een nieuwe stroming definitief kan doorbreken.

Geraadpleegde literatuur

1. Pieter Fokkink, De Geschiedenis van D'66, Den Haag, 1979 bevat veel documenten waaruit voor dit artikel is geput.
2. Gruijters: Daarom D66, De Bezige Bij, 1967.
3. Glastra van Loon: Kanalen graven, In den Toren, 1976.

4. In de tekst wordt expliciet verwezen naar: - v.d. Berg & Molleman: Crisis in de Nederlandse politiek, Samsom, 1974;

- Lijphart: Verzuiling pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek, De Bussey, 1979;

- Habermans: Technik und Wissenschaft als Ideologie, Frankfurt, 1968;

- De Nederlandse Kiezer: Onderzoek uit 1967, 1971, 1972, 1973, 1977;

- De CBS-Verkiezingsstatistieken van na 1945;

- RAWB-rapporten 'wetenschapsonderzoek'.

Denken en doen van D'66

door Jan Glastra van Loon

D'66 is anders dan andere partijen. Het heeft bij voorbeeld geen beginselprogramma. Dat betekent niet, dat het geen beginselen heeft. Het bedrijft politiek op een manier die pragmatisch is genoemd. Politici van het oude stempel weten er niet goed weg mee. Zij hebben het van beginselloosheid beticht en het - zonder succes overigens - als een 'onvaderlandse' partij proberen te brandmerken. Een ding is zeker: D'66 is geen leerstellige partij en geen getuigenispartij. Voor D'66 is politiek een bedrijvigheid van mensen voor mensen, een collectieve activiteit die nooit het individuele geweten mag overstemmen; een werkzaamheid waarin woorden een belangrijke rol moeten, maar nooit een overheersende rol mogen spelen. Daarmee zet het zich af zowel tegen dogmatisme als tegen utopisme.

Mensbeschouwing D'66

Dogmatisme geeft aan het politieke handelen een verbale rugdekking: wanneer de concrete beslissingen die men neemt kunnen worden uitgelegd als overeenstemmend met haar dogmatische uitgangspunten is het de partij goed. Utopisme geeft aan het politieke handelen een verbale frontdekking: wanneer hetgeen men doet kan worden gezien als dienstbaar aan bepaalde toekomstidealen is het in orde. Of zo'n uitleg mogelijk is, daarover kan altijd worden getwist. Een gezaghebbende interpretatie is daarom gewenst, fundamentele meningsverschillen daarover blijven mogelijk, afsplitsingen op grond daarvan zijn een voortdurend gevaar. Over de concrete gevolgen van zijn doen en laten hoeft men zich echter niet te bekommeren - strikt genomen mag men dat zelfs niet doen, want strikt genomen tellen alleen de leer en de idealen waarvoor men zich inzet.

Dogmatisme en utopisme, leerstelligheid en getuigenis zijn manieren van politiek bedrijven die D'66 uitdrukkelijk verwerpt. D'66 stelt zich op tegenover iedere vorm van verbalisme die een sluier van woorden hangt rondom de politieke verantwoordelijkheid voor de concrete gevolgen van ons doen en laten en zo het individuele geweten naar de achtergrond schuift ten behoeve van collectief ingenomen stellingen, die een leer hoger acht dan mensen en leerstelligheid verkiest boven de onzekerheid en feilbaarheid van het zoeken en streven van gewone mensen in hun alledaagse handelen. Dat het in het ene geval (dogmatisme) gaat om onaantastbaar geachte beginselen of uitgangsstellingen, in het andere (utopisme) om verabsoluteerde doelstellingen, is vanuit de optiek van D'66 van bijkomstige betekenis. Als men die opstelling van D'66 pragmatisch wil noemen, dan is mij dat wel. Zij is in ieder geval de politieke vertaling van een mensbeschouwing.

Drie dingen staan in die mensbeschouwing centraal: het individuele geweten, zijn feilbaarheid en de niettemin onafwendbare verantwoordelijkheid van ieder voor de gevolgen van zijn handelen voor anderen. Politiek is daarom voor ons niet een toevallige bijkomstigheid van het menselijke bestaan, niet iets dat alleen maar nodig is om bepaalde dingen die we wenselijk vinden te realiseren maar waar we ook buiten zouden kunnen. Politiek is integendeel voor ons een noodzakelijk uitvloeisel van de combinatie van onzekerheid en verantwoordelijkheid waarin ieder leeft en waarmee hij heeft te leven.

D'66 pretendeert niet het juiste antwoord of de patent-oplossing hiervoor te bezitten. De partij ontkent integendeel, dat die paradox van verantwoordelijkheid in onzekerheid vóór of dóór de politiek kan worden opgeheven. Zij meent integendeel, dat de politiek als een zaak van georganiseerd handelen en collectief besluiten nemen dààr met haar handen vanaf moet blijven, dat zij juist als eerste taak heeft om voor ieder ruimte te maken om daarin naar zijn geweten zijn houding en standpunt te bepalen. Dat daardoor niemand ooit volledig aan zijn

trekken kan komen, maar ook dat lang niet iedereen en niemand voortdurend die ruimte ten volle kan vullen en gebruiken, mag voor ons geen reden zijn om dan maar met verbale middelen knopen door te hakken. Het dwingt in onze ogen veeleer steeds ertoe op het gevaar van zulke 'oplossingen' van de menselijke paradox bedacht te blijven en iedere vorm van collectieve besluitvorming en georganiseerd handelen - inclusief uiteraard die van de eigen partij - zo in te richten, dat zij telkens aan een kritische toetsing op hun consequenties in concrete verhoudingen worden blootgesteld. Dat is de reden waarom zulke dingen als staatkundige hervorming, openbaarheid en democratisering van de besluitvorming in alle instellingen en organisaties in onze maatschappij en een kritische evaluatie van de rol van wetenschap en techniek voor de samenleving en voor het natuurlijke milieu zo'n centrale betekenis hebben in ons politieke doen en laten. Dat is ook de reden, waarom wij niet alleen kosten en baten op korte termijn maar ook de langere termijneffecten en de belangen en beslissingsvrijheid van volgende generaties in onze politieke afwegingen willen betrekken. Ook bij dat laatste, bij het noodzakelijke maken van plannen voor de toekomst, gaat het er ons om dat niet alleen de maximalisering van een of andere abstracte waarde (zoals wij die zien) wordt nagestreefd, maar dat steeds ook onze verantwoordelijkheid voor de vrijheid van anderen in acht wordt genomen. Dat is ook de reden waarom wij in alle besluitvormings- en andere collectieve activiteiten het belang van de menselijke maat beklemtonen tegenover de gevaren van ontpersoonlijking door bureaucratisering, technocratisering, centralisering en schaalvergroting - hoe efficiënt die ook naar andere maatstaven mogen zijn.

Nieuwe uitwerking liberalisme

Als men in deze politieke vertaling van een mensbeschouwing een aantal hoofdtrekken herkent van het liberalisme, dan zal ik dat niet tegenspreken. Men mag dan echter niet de fundamenteel andere historische inbedding en uitwerking van die kenmerken over het hoofd zien ten opzichte van het 19de-eeuwse liberalisme met zijn beklemtoning van het economische, het vrije spel der maatschappelijke krachten en de nobele wedijver tussen individuen als zeef van de besten en legitimering van hun sociale (voor-)rechten. Men hoeft dat niet allemaal meteen naar de schroothoop te verwijzen om toch de eenzijdigheid, tijdgebondenheid en overwegende misplaatstheid van die uitwerking van het liberalisme in onze maatschappij te erkennen. Het 'spel der maatschappelijke krachten' is niet alleen niet meer één van vele kleine zelfstandige ondernemingen en huishoudens die slechts aan door de staat gegeven en gehandhaafde wetten moeten worden onderworpen om door hun onderlinge concurrentie optimale uitkomsten op te leveren, het kan dat ook niet meer zijn. De technische (zowel natuurwetenschappelijke als sociale en organisatorische) middelen die wij hebben ontwikkeld voor de productie van onze welvaart sluiten dat uit.

De particuliere sector kan niet alleen niet meer adequaat worden beschreven in de termen van een vrije markt, maar ook niet in die van oligopolistische verhoudingen. Zijn structuur is door een hoge organisatiegraad en door een hoge interdependentie tussen (relatief grote) organisaties zodanig veranderd, dat ieder van hen afhankelijk is van de beslissingen en gedragingen van anderen en dat ook de overheid hierin functioneert als een organisatie tussen organisaties en individuen slechts als leden van organisaties voor hun belangen kunnen opkomen. Degenen die uit de boot van de organisaties vallen, die niet actief in tenminste enkele van hen zijn betrokken maar alleen een voorwerp van zorg van een of meer van hen zijn, vormen de nieuwe machtelozen van onze maatschappij, zoals schoon water, schone lucht, schone bodem, energie en tot op zekere hoogte ook veiligheid op straat tot de nieuwe schaarsten van onze maatschappij behoren.

Door dit alles hebbende klassieke indelingen in collectivisme en individualisme, staat en maatschappij, overheids- en particulier initiatief, politieke en sociale tegenover economische factoren veel van hun politieke relevantie verloren en hebben zij andere betekenissen gekregen dan zij vroeger hadden. Het gaat nu niet meer om zo betrekkelijk eenvoudig te definiëren keuzes als tussen meer of minder overheidsinvloed ten opzichte van meer of minder individuele vrijheid, meer of minder armslag voor de markteconomie ten opzichte van meer of minder budgeteconomie van de overheid, maar om de veel gecompliceerdere vragen, hoe de vrijheid van individuen kan worden beschermd en vergroot in een door een hoge graad van organisatie en interdependentie gekenmerkt maatschappelijk systeem, hoe de rechten en belangen van maatschappelijk zwakken en zelfs in belangrijke mate uitgerangeerden kunnen worden beschermd en de belangentegenstellingen tussen actieven en niet-actieven kunnen worden overbrugd, hoe de desintegrerende corporatistische

tendenties kunnen worden tegengegaan en tegelijkertijd de openheid en democratisering van de besluitvorming op verschillende niveaus en in verschillende instellingen en organisaties kunnen worden vergroot en hoe in een zo ingewikkeld en turbulent maatschappelijk stelsel als het onze de informatieverwerking en -verwerking ten behoeve van die besluitvorming dient te worden georganiseerd.

Principes nauw verweven met beleidsprogramma

Ik kan hier niet verder op deze kwesties ingaan. Het gaat er mij nu ook alleen om aan de hand van deze hoofdproblemen van onze na-industriële maatschappij te laten zien, dat principiële uitgangspunten als die van de vrijheid van het individu en van verantwoordelijkheid in onzekerheid in onze turbulente na-industriële maatschappij een heel andere politieke betekenis hebben gekregen dan zij hadden in de 19de-eeuwse en vooroorlogse maatschappij en dat zij daarom niet van hun maatschappelijke context mogen worden losgemaakt, maar integendeel steeds in dat grotere verband moeten worden gelezen en verstaan. Het is om dat te onderstrepen en zo duidelijk mogelijk te doen uitkomen, dat D'66 geen afzonderlijk beginselprogramma heeft, maar de principiële uitgangspunten van zijn politieke handelen als een integrerend bestanddeel van zijn beleidsprogramma in een eerste hoofdstuk daarvan heeft opgenomen. Het is om die reden, dat die uitgangspunten en de uitwerking daarvan in de volgende hoofdstukken van het programma steeds in onderling verband moeten worden gelezen en samen op hun consequenties voor onze huidige maatschappij moeten worden beoordeeld en getoetst. Het is om die reden, dat de formulering van die uitgangspunten steeds samen met de andere hoofdstukken van ons beleidsprogramma wordt behandeld en door congressen kan worden geamendeerd en dat daarvoor niet een afzonderlijke procedure bestaat. Het is om die reden, dat de formulering van het beleidsprogramma in zijn geheel wordt voorafgegaan door een maatschappijanalyse en dat in het licht van die analyse ernaar wordt gestreefd één innerlijk samenhangend programma te maken. Het is op die manier, menen wij, dat zo goed mogelijke voorwaarden zijn geschapen om te voorkomen, dat onze uitgangspunten en hun uitwerking en consequenties van elkaar loszwemmen en de eersten nog slechts fungeren als een saus over de spijs die de eigen smaak van de ingrediënten verbergt in plaats van haar scherper te doen uitkomen.

Positieve tolerantie

Voor alle duidelijkheid moet hier nog het volgende aan worden toegevoegd. Voor D'66 bestaat er niet slechts 'n gradueel, maar een fundamenteel verschil tussen collectieve en individuele handelingen en beslissingen. Het is vanuit dat fundamentele onderscheid, dat wij beklemtonen dat collectieve beslissingen individuele gewetensbeslissingen niet mogen overstemmen maar dat integendeel het nemen van collectieve beslissingen zo moet worden ingericht dat individuele gewetensbeslissingen tot hun recht kunnen komen. Het is op grond daarvan, dat wij aan de uitgangspunten van ons politieke doen en laten, hoe fundamenteel hun betekenis daarvoor ook is, niet de status van onwrikbare dogma's of onaantastbare doelstellingen toekennen maar hen juist steeds op hun consequenties in een concreet maatschappelijk kader willen toetsen.

Dit onderscheid tussen collectieve en individuele beslissingen houdt voor ons tevens in, dat wij een fundamenteel verschil erkennen tussen de betekenis van beginselen voor het handelen van individuen ten opzichte van elkaar en hun betekenis voor het collectieve handelen en besluiten nemen van politieke partijen en andere organisaties. Zoals naar onze opvatting in de collectieve besluitvorming het individuele geweten tot zijn recht moet komen, zo moet, menen wij, ieder individu het (grond-)recht worden toegekend zijn persoonlijke leven, beslissen en handelen aan voor hem onwrikbare beginselen en/of onaantastbare doelstellingen te onderwerpen. Dat is voor ons niet een kwestie van passieve verdraagzaamheid in de zin van dulden omdat het nu eenmaal moet of niet anders kan, maar van positieve tolerantie: een erkenning van individuele mensen in al hun verscheidenheid als dragers van een uiteindelijke, niet overstembare eigen verantwoordelijkheid voor hun doen en laten. Dat is ook de diepste grond van onze inzet voor democratie (en voor decentralisatie van bevoegdheden en kleinschaligheid van organisaties naarmate zij de mensen directer in hun belangen raken) in alle samenwerkingsverbanden.

D'66 en het vraagstuk van politieke en staatsrechtelijke vernieuwing

door Jan Vis

Een beschouwing over de politieke partij Democraten '66 en het vraagstuk van politieke en staatsrechtelijke vernieuwing zal in zeer belangrijke mate vooral een stukje geschiedschrijving zijn waarbij de lotgevallen van deze partij centraal staan. Meer dan bij enige andere Nederlandse partij zijn het immers vooral de staatsrechtelijke en politieke problemen geweest die in de tweede helft van de zestiger jaren de beweegredenen vormden voor het stichten van D'66 en daarna de voedingsbodem voor de aanvankelijk zo snelle groei. In tegenstelling tot een partij als de PSP, waarvan het ontstaan terug te voeren is op ongerustheid inzake het politiek-materiële vraagstuk van de bewapening en de koude oorlog, of een partij als de Boerenpartij, waarvan het ontstaan terug te voeren is op de frustraties van een bepaald gedeelte van de agrarische beroepsgroep, heeft de geboorte van D'66 direct te maken met de vorm van de politiek, met de manier waarop politieke besluiten tot stand komen en worden uitgevoerd - en veel minder met de inhoud van die besluiten.

De ontstaansgrond van D'66 is dus zowel excentrisch (nl. ten opzichte van de traditionele materiële politieke problematiek) als centraal (want de wijze van besluitvorming behoort tot het hart van de politiek). Vandaar het merkwaardige fenomeen dat D'66 enerzijds verweten werd dat het geen positie koos in de vaak polair geziene verhouding tussen VVD en PvdA, (of als een bijwagen werd afgeschilderd dan wel als een 'on-Nederlandse partij'), maar anderzijds ook jarenlang een centraal element in de discussie over politiek kon blijven.

De vijftienjarige geschiedenis van D'66 laat zich ruwweg in drie tijdvakken indelen die stuk voor stuk van belang zijn voor de discussie over politieke en staatsrechtelijke vernieuwing en waarin D'66 een allengs verschuivende positie heeft ingenomen. Ik zal deze drie tijdvakken in globale zin behandelen en van conclusies voorzien, daarbij de belangrijkste feiten en achtergronden als bekend veronderstellend.

1 Het excentrische isolement (1966-1970)

De verkiezingsaffiches van begin 1967 lieten duidelijk zien waar het D'66 om te doen was: hervorming van het 'doodzieke' bestel door middel van een klein aantal diepingrijpende staatsrechtelijke veranderingen: rechtstreekse verkiezing van de minister-president en invoering van een meervoudig districtenstelsel. Hoewel ook werd aangedrongen op rechtstreekse verkiezing van andere uitvoerende ambtsdragers (burgemeesters, wethouders) alsmede op meer openbaarheid en meer mogelijkheden tot het afleggen van bestuursverantwoording waren het toch vooral de gekozen premier en het districtenstelsel die de aandacht trokken. In feite ging het hier om een rechtstreekse aanval op het traditionele Europese parlementaire stelsel met zijn vertrouwensrelatie tussen parlement en regering - en daarmee om een rechtstreekse aanval op de positie van de parlementaire elite, de fractieleiders, die na de verkiezingen in onderling overleg plachten uit te maken wat de samenstelling en het beleid van het nieuwe kabinet zou zijn. Bij de gevestigde politieke orde wekte D'66 met deze voorstellen veel kritiek, om niet te zeggen afkeer. In een land waar zelfs een referendum als hetzij te populistisch, hetzij te veel herinnerend aan de volksssoevereiniteit, steeds was afgewezen moest men van dergelijke bijna revolutionaire denkbeelden niets hebben. Nu de opschudding over deze ideeën intussen geruime tijd achter ons ligt, is het misschien mogelijk er ook nog iets anders in te zien: een middel tot emancipatie van die sociale groepering, die geen plaats had gekregen of gevonden in het verzuilde Nederland, maar intussen wel voldoende mogelijkheden tot en belangen bij een actieve politieke participatie had.

De initiatiefnemers van D'66 hebben lang gearzeld of hun geesteskind *een politieke partij* moest worden dan wel een beweging. In die vraagstelling ligt uiteraard een diep conflict verborgen: wie van D'66 een partij gaat maken komt vroeg of laat in een positie die nogal wat lijkt op die van de andere partijen: een minderheid die concessies moet doen om toch iets van zijn doelstellingen te realiseren. Maar wie D'66 als een beweging wil laten bestaan moet als het ware op een permanente revolutie aansturen waarin tenslotte dat bereikt zal worden wat de beweging nastreeft en waarna de beweging wegens het bereiken van de doelstellingen kan worden opgeheven. Kortom, het oude probleem van de 'vuile handen' in een nieuwe vorm. Maar ook in een zeer speciale vorm, want het ging D'66 primair om het bereiken van nieuwe vormen van besluitvorming en het afschaffen van de oude - en zeer

verfoeide - vormen, terwijl voor het bereiken van die nieuwe vormen gebruik gemaakt zou moeten worden van die oude en verfoeide vormen. Achteraf bekeken is dat zoiets als de kwadratuur van de cirkel; of, om in politieke beelden te spreken, een soort verzoeking aan pacifisten om ter afschaffing van het militarisme een oorlog te beginnen. Vermoedelijk was het vooral te danken aan het grote politieke vernuft van de eerste aanvoerder van D'66, Van Mierlo, dat de onoplosbaarheid van het vraagstuk zo lang verborgen bleef, of dat de partij nog betrekkelijk lang met het onoplosbare probleem bleek te kunnen leven.

De voorlopige oplossing was de keuze voor een excentrische positie ten opzichte van alle andere politieke partijen, van het gevestigde partijwezen als geheel. Reeds bij de presentatie van het befaamde APPËL (in september 1966) werd aan Van Mierlo de vraag gesteld hoe hij de toekomst van al die andere partijen dan zag. Ik herinner mij, hoe hij aanvankelijk wat aarzelend maar daarna zeer enthousiast uitriep: "Nou eh - die moeten allemaal ontploffen". Zo werd de ontploffingstheorie geboren, die overigens meer een ingeving was dan een echte theorie.

De opschudding aan het Binnenhof tijdens en na de nacht van Schmelzer bleek een zeer gunstige invloed te hebben op het versterken van de excentrische positie. De zeven zetels waarmee D'66 in februari 1967 in de Tweede Kamer kwam waren stellig in belangrijke mate te danken aan de snel groeiende onvrede na de kabinetscrisis van oktober 1966. Wil een beweging - en de meeste D'66ers van 1966/67 hadden een voorkeur voor het zijn van een beweging - in stand blijven, dan moet er in de totale ambiance flink wat beweging zijn. De nacht van Schmelzer zorgde voor beweging, het rumoer in de KVP eveneens. Andere elementen waren het verlies van de PvdA in februari en de gemeenteraadsverkiezingen van juni 1967 in Zwolle waar D'66 ruim 9 procent van de stemmen haalde, tegen ruim drie bij de Kamerverkiezingen in februari.

Kort na de Kamerverkiezingen bleek hoe sterk de indruk was die het optreden van D'66 had gemaakt. Het kabinet-De Jong stelde de staatscommissie Cals-Donner in die een herziening van de grondwet en de kieswet moest voorbereiden; in kringen van de PvdA en van de PSP werden geluiden hoorbaar over een federatief samengaan van PvdA, D'66 en PSP. De instelling van de staatscommissie (bestaande uit zeventien leden, waaronder een D'66-er) betekende dat het initiatief inzake eventuele staatsrechtelijke hervormingen voorlopig naar anderen was overgegaan. De speculaties inzake een federatie met PSP en PvdA betekende dat D'66 zijn positie nader moest bepalen. Wat dat laatste betrof: D'66 wees alle aanzoeken af. Tegen de achtergrond van bewegingen in andere partijen (Nieuw Links in de PvdA, de Christen-radicalen in KVP, ARP en CHU) bleek het volledige excentrisme niet langdurig vol te houden. De verandering kwam in september 1968 toen de partij op het bekende Leidse congres besloot tot het stimuleren van discussies aan de basis tussen hervormingsgezinden. De partijtoppen zouden niet moeten onderhandelen, de impuls moest van onder op komen. De 'progressieve concentratie', die ook onder D'66-ers meer sympathie begon te krijgen, was in de ogen van Van Mierlo voorlopig nog een zeer twijfelachtige zaak: bij de verkiezingen zou zo'n concentratie geen meerderheid krijgen.

Het praten aan de basis was een mooi plan - maar er kwam weinig van terecht, zeker toen in maart '69 het PvdA-congres de anti-KVP-motie had aangenomen. Intussen begonnen ook de staatsrechtelijke punten van D'66 hun glans te verliezen. De staatscommissie Cals-Donner bracht in september '69 een tweede rapport uit waarin de rechtstreekse verkiezingen van de minister-president werd afgewezen; wel bleek de kleinst mogelijke meerderheid van de commissie voorstander van aanwijzing door de kiezers van de kabinetsformateur.

Tegen het eind van 1969 werd het dilemma van D'66 steeds duidelijker. De Statenverkiezingen stonden voor de deur, de opiniepeilingen voorspelden winst voor D'66, regeringsdeelneming na de verkiezingen van 1971 leek tot de mogelijkheden te behoren. Maar zou dat kunnen onder handhaving van de centrale staatsrechtelijke voorstellen? Hoewel de Statenverkiezingen een minder grote winst opleverden dan velen op grond van de peilingen verwachtten werd daarmee het dilemma niet kleiner - eerder groter. D'66 had veel van zijn bedreiging verloren en kon er niet langer van uitgaan dat massale electorale verschuivingen het bestel zo zouden ontwrichten dat het vatbaar werd voor verandering.

In september 1970 werd de excentrische positie opgegeven. D'66 zou proberen de op handen zijnde confessionele concentratie te voorkomen door het stimuleren van basis-gesprekken tussen leden van KVP, PvdA, en D'66. Door vast te houden aan de stelling dat de verandering aan de basis moest beginnen werd een zekere mate van beleidscontinuïteit

gesuggereerd. Nieuw was dat D'66 zich richtte op twee met name genoemde partijen en dat het in feite ging om een poging tot vorming van een nieuwe progressieve volkspartij. D'66 liet de pretentie van 'alleen tegenover de rest' varen - maar bleek nauwelijks over een strategie te beschikken.

II Het echec van de progressieve volkspartij (1970-1974)

De poging om vanuit de basis tot de vorming van een nieuwe partij te komen eindigde, zoals kon worden verwacht, in een mislukking. In december 1970 kreeg het partijbestuur machtiging om zelf met andere partijbesturen te gaan onderhandelen over het vormen van een combinatie voor de verkiezingen. Eind februari was het verkiezings-akkoord met PvdA en PPR tot stand gebracht en goedgekeurd door PvdA, D'66 en PPR. In een halfjaar tijd was D'66 van een excentrische positie overgestapt naar een 'gepolariseerde' positie in het partijpolitieke veld. Het zou, zoals Van Mierlo beloofde, een 'krankzinnig avontuur' worden. In dezelfde periode waarin D'66 een politiek bondgenootschap aanging verloor het een belangrijke slag in het parlement: *het initiatiefvoorstel Van Thijn-Goudsmit-Aarden* tot invoering van de gekozen formateur was kansloos in de Tweede Kamer en werd vlak voor de stemming door de indieners teruggetrokken. Ook daaruit bleek duidelijk dat pogingen om veranderingen vanuit de excentrische positie tot stand te brengen plaats maakten voor de nieuwe lijn: met anderen zoveel mogelijk electorale steun verwerven en daarna veranderingen tot stand proberen te brengen.

In de verkiezingscampagne van 1971 bleef de twijfel van veel D'66-ers aan de juistheid van het krankzinnige avontuur nog grotendeels verborgen. Maar na de formatie van het kabinet-Biesheuvel werd het probleem evident. De progressieve concentratie had wel gewonnen maar was op geen stukken na sterk genoeg om binnen afzienbare tijd te kunnen rekenen op regeringsverantwoordelijkheid. De pogingen om tot een progressieve volkspartij te komen werden door PvdA en PPR geenszins hartelijk ondersteund en intussen rees de vraag of het gemeenschappelijke stembusakkoord van PvdA, D'66 en PPR ook in de oppositie tegenover het kabinet-Biesheuvel moest worden vastgehouden. Van Mierlo meende van wel en met veel moeite slaagde hij er in de meerderheid van de partij aan zijn kant te houden. Maar zijn overwinning was een Pyrrhusoverwinning - vooral toen bleek dat PvdA en PPR meer met de mond dan metterdaad streefden naar een nieuwe partijformatie.

De ontwikkeling stagneerde; Van Mierlo zocht naar een 'excentrische punt' om de stagnatie te verhelpen - en vond dat in het rapport van de Club van Rome. Zijn opzet om via een partij-programmatische vertaling van dit rapport te komen tot een basis voor de vorming van de progressieve volkspartij was een vertwijfelde poging om de impasse te doorbreken. In eigen kring was de sympathie niet groot; de behoefte aan het ontwikkelen van een eigen identiteit werd met de dag groter. De sympathie voor de PvdA bewoog zich in een dalende lijn, mede doordat veel D'66-ers in gemeenteraden en provinciale staten maar weinig affiniteit bleken te vertonen met PvdA-ers.

De partijpolitieke vertaling van het rapport van de Club van Rome kwam in een eerste versie tot stand door een commissie van zes onder leiding van Mansholt, maar werd door een aantal D'66ers kritisch onder vuur genomen als te centralistisch en collectivistisch. Tot een nadere uitwerking kon het niet meer komen want in juli/augustus bezweek het kabinet-Biesheuvel aan een interne crisis zodat betrekkelijk onverwachts vervroegde verkiezingen voor de deur stonden. Zelden zijn verkiezingen voor D'66 meer ongelegen gekomen dan die verkiezingen van november 1972. Het partij kader verkeerde in diepe verwarring en disharmonie. Het gemeenschappelijke verkiezingsprogramma 'Keerpunt' (van PvdA, D'66 en PPR) suggereerde een eensgezindheid die in feite niet bestond. Voor D'66 was dit hernieuwde samengaan een etappe op de weg naar de progressieve volkspartij - maar voor de inmiddels weer opgebloeide PvdA was het dat duidelijk niet. D'66 slaagde er in het programma zodanig aan te passen dat het een werkbare basis werd voor het latere kabinet-Den Uyl - maar die verdienste bleef onzichtbaar omdat D'66 ernstig leed onder het 'bijwagen-syndroom'.

De verkiezingsuitslag bevestigde de malaise: van 11 naar 6 zetels. In het met veel pijn en moeite gevormde (extra)-parlementaire kabinet-Den Uyl kon het ingekrompen D'66 maar heel weinig van zichzelf terugvinden. De staatsrechtelijke hervormingspunten bleken voor de 'gedoogpartijen' KVP en ARP onaanvaardbaar en ruimden het veld. Na afloop van de kabinetsformatie legde Van Mierlo het fractievoorzitterschap neer. In september lieten PvdA en PPR weten geen behoefte meer te hebben aan een progressieve volkspartij. D'66 begon

leeg te lopen, de Statenverkiezingen van 1974 werden een electorale ramp: 1 % tegen 7,7% in 1970. Het krankzinnige avontuur was geëindigd met de ontploffing van D'66.

III Het redelijk alternatief (1974-heden)

De renaissance van D'66 - via het statutair onuitvoerbaar opheffingsbesluit van 1974, de geslaagde reanimatiepogingen van Glastra van Loon en anderen, de handtekeningenactie tot behoud van D'66 en van lijsttrekker Terlouw - behoort tot een van de merkwaardigste episodes van de recente vaderlandse geschiedenis. Er gebeurde tussen 1974 en 1977 iets wat eigenlijk niet kon gebeuren.

Hoe verhoudt zich dit vernieuwde D'66 ten opzichte van de politieke en staatsrechtelijke vernieuwing? Kan van de herrijzenis hetzelfde worden gezegd als van het eerste ontstaan, nl. dat politieke en staatsrechtelijke vernieuwing daarmee een rechtstreeks verband heeft?

Op het eerste gezicht zijn er evidente verschillen. De 'bewegingsgedachte' is in het vernieuwde D'66 nauwelijks nog terug te vinden. De partij beschouwt zichzelf als de representant van een vierde stroming en daarmee wordt impliciet gesteld dat D'66 zich (ondanks de verschillen tussen de vier stromingen) in zijn politiek gedrag als vergelijkbaar beschouwt met de drie andere stromingen. Excentriciteit ten opzichte van de gevestigde politieke orde, laat staan een ontploffing van deze orde, komt in het denken van D'66 feitelijk niet meer voor. Wat er op dit gebied nog leeft is niet veel meer dan een stukje jeugdsentiment. D'66 streeft naar een hechte partijorganisatie, een goed geschoold kader, maximalisering van het ledental en evenwichtige besluitvorming. De partijcongressen verlopen rustig, veel rustiger dan vroeger. Het ledental toont meer sociale verscheidenheid dan vroeger.

Partijpolitieke vernieuwing - het populaire onderwerp van de zestiger jaren, zowel binnen als buiten D'66 - is geen topic meer. De partijpolitieke plaatsbepaling verloopt rustig en evenwichtig, door een strategie-resolutie die gekoppeld wordt aan het verkiezingsprogramma.

Van de bekende staatsrechtelijke punten lijkt hetzelfde gezegd te kunnen worden. Wie de programma's van 1977 en 1981 naleest zal daarin geen punten aantreffen zoals de gekozen premier, het meervoudig districtenstelsel, de gekozen burgemeester, opheffing van de Eerste Kamer. De belangstelling voor radicale democratisering door middel van 'directe democratie' lijkt een stuk minder dan vroeger - althans in het pure staatsrechtelijke en bestuursrechtelijke vlak. De toonzetting van de programma's lijkt veeleer te wijzen op versterkte belangstelling voor die onderwerpen die na het uitbrengen van het eerste rapport van de Club van Rome binnen de gezichtskring zijn gekomen: sociaaleconomische orde met sterke accenten op onderwerpen als milieu en energie - en in het algemeen een voorkeur voor kwaliteit boven kwantiteit.

Wie uit deze verschillen zou concluderen dat er dus sprake is van een duidelijke breuk maakt evenwel een waarnemingsfout. De belangstelling voor deze onderwerpen bestond binnen D'66 reeds in ruime mate voor het bijna teloor gaan van de partij. Vlak voor de fatale Statenverkiezingen van 1974 belegde D'66 een programmacongres (te Tiel) waar veel programmapunten werden aangenomen die als basis dienden voor het verkiezingsprogramma van 1977. De aandacht voor kwaliteit boven kwantiteit of anders gezegd, voor het 'redelijke alternatief' is niet ontwikkeld als een soort truc om het fameuze gat in de markt te vullen - de aandacht bestond al ruimschoots voordat veel Nederlanders het gevoel kregen dat het verdwijnen van D'66 een verlies voor de Nederlandse politiek zou zijn. D'66 heeft zijn ontstaan te danken aan onvrede over het functioneren van het bestel, maar er zijn sterke gronden voor de stelling dat het meer materiële gedeelte van het partijprogramma van het begin af aan getypeerd is door het Leitmotiv 'kwaliteit boven kwantiteit'. Dat het motief in de zestiger en vroeg-zeventiger jaren minder duidelijk was dan thans, is in harmonie met de hele maatschappelijke belangstelling die een jaar of tien geleden meer getypeerd werd door aandacht voor emancipatie - en nu meer getypeerd wordt door het kwaliteitsverlangen.

Is dus enerzijds het kwaliteitsverlangen met een plotseling ontwikkeld programmapunt, maar slechts een sterkere accentuering van een reeds lang aanwezige benadering - anderzijds kan worden gezegd dat de belangstelling voor een juiste wijze van besluitvorming, die zich in de zestiger jaren vooral uitte in de bekende staatsrechtelijke programmapunten, nog steeds onverkort aanwezig is maar zichtbaar is in andere verschijningsvormen. Het D'66

van nu heeft grote belangstelling voor democratisering in de sociaaleconomische en culturele sector; voor politieke besluitvorming waarbij niet bepaalde sector-belangen overwegen maar waarbij rekening gehouden wordt met samenhang en integratie van belangen; voor openheid, verantwoording en decentralisatie.

Wat dit alles betreft weerspiegelt de programmatische aandacht van D'66 een accentverschuiving die ook in de samenleving als geheel valt waar te nemen. In 1966 en de eerste jaren daarna poogde men verbetering te vinden door verandering van de structuur. Op partijpolitek niveau leidde dat, voor wat D'66 betrof, tot de bekende staatsrechtelijke punten; op centraal niveau leidde dat tot de voorstellen van de staatscommissie Cals-Donner. De laatste tijd is de aandacht meer verschoven naar de procesmatige kant van het bestuur, omdat juist de processen in de verzorgingsstaat problematisch blijken te zijn. Men kan wel besluiten nemen - maar het wordt steeds meer de vraag of het besluit ook feitelijk kan en zal worden gerealiseerd. De zorg voor deze problematiek is terug te vinden in het partijprogramma van D'66, maar bestaat ook in veel ruimere kring. De omvangrijke rapport van de Commissie Hoofdstructuur Rijksdienst (de commissie-Vonhoff) zijn er de welsprekende getuigen van.

Verantwoording

De feitelijke gegevens voor deze beschouwing zijn in hoofdzaak ontleend aan:

- Pieter Fokkink, De geschiedenis van D'66: Politiek Scholings- en Vormingsinstituut D'66, Den Haag 1979
- Vivian Voss, Beeld van een partij: Den Haan, Haarlem '81

D'66 en de buitenlandse politiek

door Laurens Jan Brinkhorst

Inleiding: wereldwijde veranderingen

Voor D'66 staat het door Nederland in de jaren '80 te voeren buitenlandse beleid in nauw verband met de ontwikkelingen, die zich in de zeventiger jaren wereldwijd en in Europa hebben voorgedaan. Ook moet men daarbij betrekken een perspectief op de toekomstige vraagstukken, die ons zullen moeten bezighouden. De gevolgen van deze ontwikkelingen bepalen in belangrijke mate de positie van Nederland in de wereld.

De jaren zeventig zijn wereldwijd vooral gekenmerkt door het verschijnsel van de verschuiving van de machtsverhoudingen in de wereld. Natuurlijk bepalen de supermachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, nog steeds het globale militair-strategische machts-evenwicht en daarmee hebben zij nog steeds de sleutel van de wereldvrede in handen. In die zin is hun positie onvergelijkbaar met die van enig ander land in de wereld. Maar in andere opzichten is een werkelijke interdependentie gegroeid en een oneindig complexere wereld ontstaan dan wij in de jaren '50 of zelfs '60 nog dachten. Die onderlinge afhankelijkheid kenmerkt zich vooral doordat geen land ter wereld - ook de supermachten niet - de zorg voor belangen als voedsel, milieu, energie en grondstoffen alleen nog de baas kan. Het Noord-Zuid-conflict is niet in de plaats van het Oost-West-conflict getreden, maar heeft wel fundamenteel nieuwe elementen ingebracht. De ontwikkelingslanden, die de grote meerderheid van de wereldbevolking uitmaken, verlangen een fundamentele verandering van de economische wereldorde. Zij aanvaarden niet langer de spelregels en instellingen die ontstaan zijn in een tijd dat zij nog onmondig waren. Het wereldbeeld is daardoor niet langer dat van een bilaterale as Verenigde Staten/Sovjet-Unie, waarlangs alle krachtsverhoudingen zich afspelen, maar veeleer een web van nieuwe relaties. In relatieve zin is de positie van de zwakkere landen in het internationale krachtenveld toegenomen en is het begrip macht veel complexer geworden.

Economische ontwikkelingen hebben tot die veranderde krachtsverhoudingen in belangrijke mate bijgedragen. De afgelopen 25 jaar verviervoudigde de wereldproductie, de handel werd 8 maal groter, terwijl de wereldbevolking verdubbelde. Na de Tweede Wereldoorlog bezaten de Verenigde Staten de helft van de industriële productie; nu is dat een kwart geworden. In de jaren '70 is de productie van West-Europa even groot geworden als die van de Verenigde Staten, terwijl Japan vlak achter de Sovjet-Unie de vierde plaats inneemt. Er zijn ook nieuwe

economische ontwikkelingen in de Derde Wereld, waardoor deze steeds minder een uniform blok is geworden. Ik denk daarbij aan de olie-exporterende landen in het Midden-Oosten en elders (Venezuela, Mexico en Nigeria e.d.), aan de landen met een snelle economische groei in Zuidoost-Azië en aan enkele Zuid-Amerikaanse landen, zoals Brazilië. In het afgelopen decennium was gemiddeld de economische groei van deze landen twee maal zo groot als die van de industrielanden. En verder kan niemand voorspellen welke ontwikkelingen zich in China zullen voordoen, nu dit land met een kwart van de wereldbevolking aansluiting wil zoeken bij het wereldeconomische systeem.

Uit het bovenstaande volgt dat de macht in de wereld over vele centra verspreid is geraakt. En die centra zijn op hun beurt op onderlinge samenwerking aangewezen.

Meer eenheid in buitenlands beleid

Het is tegen deze achtergrond van gegroeide interdependentie dat een gescheiden benadering van het buitenlands beleid, zoals jarenlang het geval was in de drie traditionele gebieden: Oost-Westverhouding, Noord-Zuid-relaties en Europese samenwerking, niet langer houdbaar is. Het is nodig in de komende jaren meer samenhang te brengen in het buitenlands beleid door de ontwikkeling van een centrale conceptie. Het D'66-beleidsprogramma zegt daarover:

'Deze conceptie moet gebaseerd zijn op de voortschrijdende Europese eenwording. Niet alleen neemt deze allengs een steeds grotere plaats in onze buitenlandse politiek in, maar ze biedt ook de beste mogelijkheid tot het aanpakken van een aantal voor ons belangrijke politieke problemen, zowel op het binnenlandse als op het buitenlandse vlak.'

Met zoveel woorden wordt daaraan toegevoegd:

'een progressief binnenlands beleid, zoals D'66 zich dat voorstelt, is niet mogelijk zonder de totstandkoming van een democratisch Europa.'

In vele onderdelen van het beleids- en Europees programma wordt deze gedachte nader uitgewerkt: de economisch-monetaire samenwerking, het milieubeleid, de industriepolitiek en de ontwikkelingssamenwerking. Met slechts nationale middelen is het onmogelijk de economische crisis te bestrijden, onze industrie te herstructureren, een effectief regionaal beleid te ontwikkelen en een politiek kader te scheppen waarin multinationale ondernemingen kunnen optreden. D'66 is zich er van bewust dat veel van deze problemen het Europese kader te boven gaan en alleen op wereldschaal kunnen worden opgelost. Maar D'66 is er tevens van overtuigd dat om een relevante gesprekspartner te zijn in de werelddialoog, juist voor kwesties die in Europees verband niet meer op te lossen zijn, een grotere Europese eenheid een prealabele voorwaarde is. De laatste jaren hebben wij vooral ook sterke tegenkrachten gezien, die vooral worden bepaald door het economische en politieke nationalisme van de verzorgingsstaat. De burgers verlangen steeds meer zekerheid van een overheid, die daartoe in steeds mindere mate in staat is. Wij staan daarbij voor een paradox, omdat de internationale en in het bijzonder de Europese structuren ontbreken om die problemen aan te kunnen: inflatie, werkgelegenheid, koopkracht en groei, worden minstens evenzeer door buitenlandse als door binnenlandse factoren veroorzaakt.

Welk soort Europa?

De sterke Europese gerichtheid van het D'66-programma betekent uiteraard niet, dat alle ontwikkelingen worden ondersteund indien zij maar in Europees verband plaatsvinden. De Europese Gemeenschap dient zich dan ook niet te ontwikkelen tot een superstaat, waarin alle bevoegdheden op centraal niveau worden uitgeoefend. Decentralisatie van taken en bevoegdheden is evenzeer wezenlijk als het overbrengen van bepaalde bevoegdheden naar het Europese vlak.

Uiteraard dient de Europese samenwerking niet tot een gerichtheid naar binnen te leiden, maar juist een bijdrage te leveren aan op wereldschaal levende problemen. Het Europese verkiezingsprogramma zegt daarover het volgende:

'D'66 streeft naar een Europa dat de onderlinge band met de andere delen van de wereld - industrielanden maar met name ook ontwikkelingslanden - wil versterken. Als continent zijn wij sterk afhankelijk van samenwerking met anderen door onze grondstoffen-schaarste en onze strategische positie, alsmede door ons beperkt gebied. Als Europa een bijdrage heeft te leveren aan de stabiliteit in de wereld, dan is het door zijn technologisch vernuft en zijn menselijke en maatschappelijke orde. Wij dienen onze samenwerking niet te richten op de versterking van militaire macht, maar op andere 'civiele' en menselijke waarden, zoals bestrijding van armoede in de wereld, bijdrage tot vrede en meer

stabiliteit. Aandacht voor de Europese veiligheid moet steeds worden geplaatst in het vooruitzicht van wapenbeheersing en ontwapening.'

Wat betreft de staatkundige inrichting van een democratisch verenigd Europa, heeft D'66 geen dogmatische opvattingen. De nieuwe instellingen en procedures van de Europese Gemeenschap zullen geen letterlijke afspiegeling kunnen zijn van de afzonderlijke nationale grondwetten en praktijken. Een synthese moet worden gevonden die zowel rekening houdt met de uitgangspunten van de verschillende democratieën en rechtsstaten binnen de Gemeenschap, als met de eigen structuur.

Fundamentele bezwaren tegen de Europese samenwerking zoals deze de laatste twintig jaar is gegroeid, zijn vooral gelegen in het bijna uitsluitende accent dat gelegd is op de opbouw van een systeem van economisch liberalisme. Om de vrijheidsbeginselen van de Gemeenschappelijke Markt (goederen, personen, diensten) te kunnen handhaven moet het beleid daarom meer getuigen van solidariteit met de sociaal en economisch zwakken. Alleen indien Europa er in slaagt actieve maatregelen te treffen ter bestrijding van de werkloosheid en ter bevordering van een rechtvaardiger welvaartsverdeling, ook tussen de regio's van de Gemeenschap, zal de Europese Gemeenschappelijke Markt uiteindelijk te handhaven zijn. Tweede fundamentele bezwaar tegen de huidige Europese structuur is het grote gebrek aan democratische controle op het gevoerde beleid. Het is onaanvaardbaar dat het Europese Parlement, noch de nationale parlementen er in slagen een effectieve controle uit te oefenen. Voor het democratisch gehalte van de Europese samenwerking is het van wezenlijk belang dat het Europees Parlement een grotere greep krijgt.

NAVO en Oost-Westbetrekkingen

D'66 is van mening dat de Oost-West tegenstelling heeft geleid tot een onnatuurlijke scheiding van het Europese continent, langs de grenzen van de invloedssfeer van de twee supermachten. Daarom dient een doelstelling op lange termijn te zijn, de beëindiging van die situatie door de opbouw van een Europees veiligheidssysteem, waaraan ook door de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie dient te worden deelgenomen. Zolang zo'n Europees veiligheidssysteem niet tot stand is gekomen, vereist het Nederlandse veiligheidsbelang echter voortzetting van het NAVO-lidmaatschap. Binnen het NAVO-lidmaatschap bepleit D'66 een evenwichtiger verhouding tussen de Verenigde Staten en de Europese partners. Een minder sterk overheersende positie van Amerika valt vooral te bereiken door vergaande Europese samenwerking op het gebied van de veiligheid. Die samenwerking zal niet alleen gericht moeten zijn op zaken betreffende militair materieel, maar ook op het bespreken van de Europese dimensie van de Atlantische veiligheid. Op die wijze zou het voor Nederland mogelijk kunnen zijn om meer effectieve invloed uit te oefenen op het bondgenootschappelijke veiligheidsbeleid. Daarbij zou gebruik gemaakt kunnen worden van de bestaande overlegkaders, zowel die tussen de 10 EEG-landen in het kader van de Europese Politieke Samenwerking, als tussen de grotere groep van Europese NAVO-landen onderling. Het bestaande consultatiemechanisme tussen de Verenigde Staten en de Europese partners dient daarnaast aan een zelfstandiger Europese rol te worden aangepast en te worden versterkt.

D'66 wijst uitbreiding van het NAVO-verdragsgebied af. Lange termijnbehartiging van westerse belangen, met name met betrekking tot de Derde Wereld, is het meest gediend met een versterking van de sociaaleconomische structuur en stabiliteit van Derde Wereldlanden. Te veel valt de nadruk thans op de diplomatiek-strategische aspecten van de verhouding tussen de industrielanden en de Derde Wereldlanden. Met name in de Verenigde Staten is die gedachte de laatste tijd sterk ontwikkeld. Het is maar zeer de vraag of de westerse belangen in het Midden-Oosten op het punt van de energievoorziening beter gewaarborgd zouden worden door een grote militaire presentie van de Verenigde Staten en enkele Europese lidstaten, dan wel door de versterking van de sociaaleconomische en politieke banden met dat gebied. Om die eerder gegeven redenen wijst D'66 daarom de betrokkenheid van de NAVO als zodanig bij de bescherming van de olieaanvoer af.

Het centrale doel van het veiligheidsbeleid is niet het winnen van een oorlog, doch het voorkomen dat een oorlog uitbreekt. Enerzijds dient dat te gebeuren via politieke en economische maatregelen. Anderzijds is de internationale realiteit nog steeds dat militaire macht gezien en gebruikt wordt als een middel om conflicten op te lossen. Zolang dat zo blijft, valt er daarom niet te ontkomen aan het onderhouden van een militair vermogen. Dat

vermogen dient er op gericht te zijn een bijdrage te leveren aan de oorlogsvoorkoming, hetgeen betekent een defensief vermogen, voldoende om een mogelijke aanvaller af te schrikken. Dat is niet hetzelfde als het willen bereiken van een militair evenwicht. D'66 wijst het denken in termen van de noodzaak altijd een militair evenwicht te willen bereiken af als onvruchtbaar en gevaarlijk. Het denken in termen van evenwicht, dat dikwijls vermengd wordt tot een numeriek evenwicht is één van de belangrijkste oorzaken van de bewapeningswedloop. Het gevolg van een en ander is dat ook in situaties waarin sprake is van een globaal militair evenwicht dit evenwicht voortdurend opschuift naar een steeds hoger bewapeningspeil.

Kernwapens kunnen niet worden los gezien van het totale veiligheidsbeleid maar zij hebben echter een wezenlijk nieuwe dimensie aan de conventionele bewapening toegevoegd. Inzet van kernwapens kan immers niet alleen leiden tot de vernietiging van de huidige mensheid, maar ook van toekomstige generaties. Velen gaan daarom kernwapens als verdedigingsmiddelen zien als een bedreiging van het eigen bestaan. In de huidige onvolmaakte wereld, die is gekenmerkt door een 'staten-anarchie', waarin soevereine staten verschillende belangen hebben en geen effectief wereldgezag bestaat, blijft het vooralsnog een illusie om wapens die eenmaal zijn uitgevonden volledig uit te bannen. Maar 'uitbannen' moet niet worden opgevat in die zin dat elk uitgevonden wapen ook noodzakelijkerwijs zijn plaats moet innemen in militaire concepties. Daarom bepleit D'66 een actief anti-kernwapenbeleid, dat wel onderhevig is aan de beperking dat het niet mag leiden tot een situatie waarin de kans op gebruik van nog niet afgeschafte kernwapens toeneemt. Daarom staat centraal in het denken de noodzaak tot onderhandelingen te komen met de Sovjet-Unie om de invoering van nieuwe systemen te voorkomen en tot de geleidelijke afschaffing van bestaande wapensystemen te geraken.

Daarom ook blijft een dialoog tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten de komende jaren essentieel om een verdere verharding van het Oost-West-klimaat tegen te gaan. West-Europa dient daartoe binnen het NAVO-bondgenootschap matigend op te treden. Geen steun moet worden gegeven aan de permanente druk tot ophoging van de bewapening. De Europese landen dienen met name ook stimulerend op te treden met betrekking tot overeenkomsten inzake wapenbeheersing. Een grotere Europese zeggenschap b.v. bij SALT-III waar eveneens over de modernisering van de middellange afstands-raketten wordt gesproken, is zeer gewenst. Ook dient Europa positief te staan tegenover de gedachte van een Europese ontwapeningsconferentie, die zich kan ontwikkelen tot een permanent forum voor ontwapening en wapenbeheersing in Europa.

Slotopmerkingen

Het hierboven aangegeven globale kader zal door velen ambitieus worden genoemd. Het staat inderdaad in de spanning tussen idealisme en realisme, waardoor een creatief buitenlands beleid wordt gekenmerkt. Een actieve rol op het terrein van de buitenlandse politiek kan alleen vanuit een sterke nationale basis worden gevoerd. In dit opzicht is het duidelijk dat de relatieve positie van Nederland binnen de Europese Gemeenschap de afgelopen jaren duidelijk is teruggelopen. Zowel structurele als conjuncturele factoren spelen daarbij een rol.

In Nederland groeit, in het licht van deze ontwikkeling, de verleiding om ons terug te trekken in een beleid van afzijdigheid. Gezien onze geschiedenis, is die neiging tot isolement nooit geheel afwezig. Maar de nieuwe context waarin wij ons bevinden laat een werkelijk isolement niet meer toe. Het nieuwe 'isolationisme', ontstaan uit afkeer van de machtspolitiek van de grotere staten om ons heen, zou veeleer tot uiting komen in een zich berustend neerleggen bij eigen onmacht, tot de houding van een Europees 'pseudo-neutralisme', dat zich zou kenmerken enerzijds door het verbaal benadrukken van het recht een eigen nationale politiek te voeren, anderzijds door het zich mokkend neerleggen bij de feiten. Het is ook tegen deze tendensen dat een D'66-beleid in de komende jaren stelling dient te nemen.

D'66 en het probleem van de technocratie

door Walter Zegveld

Problematiek van de besluitvorming

Maatschappelijke problemen vormen uitgangspunten voor politieke discussie, stelt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in haar rapport *Beleidsgerichte Toekomstverkenningen*. Inzet van die discussie is de aard van de gesignaleerde problemen en de wijze waarop deze moeten worden opgelost. Dit is meestal geen technische kwestie doch veelal een zaak vol inhoudelijke meningsverschillen. Wat zijn de belangrijkste problemen en hoe moeten zij worden geanalyseerd en geïnterpreteerd. En, als een probleem het verschil tussen een gewenste en een bestaande toestand is, en als oplossing deze tot elkaar gebracht moeten worden, dan is er de vraag of de bestaande aan de gewenste of de gewenste aan de bestaande situatie moet worden aangepast. Zolang er over dergelijke vragen verschil van mening bestaat zal men het ook oneens zijn over de richting waarin de oplossingen moeten worden gezocht.

Soms zijn er omstandigheden waarin zich een uitgesproken hiërarchie van problemen en hun oplossingen opdringt: de dijk is doorgebroken en het gat moet dicht of het aantal treinreizigers neemt toe en de omvang van het rollend materieel van de NS moet worden uitgebreid. Enkele problemen zijn dan zo overheersend en hun oplossing vraagt zoveel aandacht dat andere wenselijkheden niet worden geformuleerd. Keuze tussen problemen lijkt zich dan nauwelijks voor te doen: er lijkt een door de nood afgedwongen overeenstemming. Dat is evenwel in toenemende mate meer uitzondering dan regel. Meestal blijkt er geen voor de hand liggende en dus algemeen aanvaarde hiërarchie tussen problemen te bestaan. Dit heeft niet alleen tot gevolg dat er meer concurrerende problemen worden geformuleerd, maar ook dat er minder overeenstemming bestaat over de aard van de problemen. Zelfs wanneer bepaalde problemen zoals economische stagnatie, toegang tot en uitputting van energiebronnen, milieuvervuiling, kwaliteit van de arbeid, kosten van voorzieningen voor de volksgezondheid of werkloosheid zich sterk op de voorgrond dringen, zijn er vele concurrerende verklaringen voorhanden en is er een grote keus tussen vermeende oplossingen.

In het inmiddels in vele gevallen zeer complexe proces van besluitvorming spelen ook externe effecten en lange termijn effecten een rol. Deze zijn vaak moeilijk met een redelijke mate van zekerheid vast te stellen of te voorspellen.

Wanneer nu de te nemen besluiten worden geplaatst in een breed maatschappelijk kader, dan betekent dit een poging om verschillende maatschappelijke doelstellingen, die niet altijd even gemakkelijk met elkaar in overeenstemming te brengen zijn, tegelijkertijd te realiseren. Het is zonder meer een moeilijke, maar maatschappelijk gezien noodzakelijke opgave om te komen tot constructieve syntheses van deze doelstellingen.

Een van de belangrijkste problemen die zich hierbij voordoet is het feit dat de verantwoordelijkheid voor het beleid doorgaans is verdeeld over verschillende overheidsinstanties. Bij het beleid ten aanzien van de technologische innovatie bijvoorbeeld zijn een aantal instanties direct verantwoordelijk voor het stimuleren en ondersteunen van uitvindingen en innovaties op het gebied van de landbouw, de industrie en de diensten. Andere instanties zijn verantwoordelijk voor de veiligheid, de werkgelegenheid, de bescherming van de belangen van de consument, het onderwijs, de internationale handel, de gezondheidszorg e.d. Vaak zijn de betreffende instanties zich maar ten dele bewust van de gevolgen die het door hen gevoerde beleid met zich meebrengen op andere terreinen. Zelfs wanneer zij zich van het bestaan van deze indirecte beïnvloeding wel bewust zijn, zullen zij daaraan doorgaans weinig aandacht besteden, aangezien zij hun eigen opdracht primair achten. Een verbrokkeld, niet-samenhangend en inefficiënt beleid waarop belangengroeperingen en (andere) actiegroepen ongelimiteerd kunnen inschieten, is dan het resultaat. Om de onmacht in de besluitvorming in Nederland, met als additionele complicerende factor de noodzaak van vorming van coalitiekabinetten te verminderen en de besluitvorming in mindere mate dan thans het geval is onderhevig te doen zijn aan invloeden van belangengroeperingen en actiegroepen, zijn een aantal mogelijkheden aanwezig. Hiertoe behoren o.a. een andere opzet van de noodzakelijke interdepartementale

coördinatie, toepassing van de methoden van de beleidsanalyse en vergaande decentralisatie van de besluitvorming en andere vormen van democratisering.

Microbeleid is uiterst moeizaam tot stand te brengen, wordt door de Commissie-Vonhoff geconstateerd. Er bestaan een tweehonderdtal - nagenoeg alle traag werkende - interdepartementale coördinatiecommissies en het huidige instituut van coördinerend bewindsman heeft niet geholpen. Zo kan worden gesteld dat op het gebied van de industriële innovatie het Ministerie voor Wetenschapsbeleid eerder coördinatieproblemen (met o.a. het Ministerie van Economische Zaken) heeft geschapen dan opgelost. De Taiwan-duikbotenaffaire heeft ernstige coördinatieproblemen tussen de Ministeries van Economische Zaken en Buitenlandse Zaken aan het licht gebracht.

De aanbevelingen van de Commissie-Vonhoff om bij de komende kabinetsformatie geen Ministers zonder portefeuille te benoemen en het aantal onderraden van de Ministerraad tot vijf terug te brengen, lijken eerste stappen in de goede richting. Nog belangrijker lijkt het dat er ministers in het aanstaande coalitiekabinet komen die de vierde macht 'aankunnen' en zich als deel van een gezamenlijke regeringsploeg zien. Een redelijke opstelling van partijen, zowel in de verkiezingsstrijd als tijdens de formatie, lijkt voor dit laatste van meer belang dan het geroep om een nationaal kabinet.

Een meer samenhangend beleid kan ook worden bevorderd door het doen uitvoeren van beleidsanalyse-studies. Hieronder zijn studies te verstaan waarbij gebruik gemaakt wordt van methoden zoals sociaaleconomische modellen, systeemanalyse, technology-assessment, cross impact analyse, kosten/baten analyse, scenario-writing e.d. en die alle tot doel hebben samenhangen in het beleid zichtbaar te maken.

De huidige Commissie Beleidsanalyse (COBA) heeft niet opgeleverd wat er oorspronkelijk van werd verwacht. De plaatsing van het Bureau van de COBA bij het Ministerie van Financiën is daaraan zeker debet. Een structuur waarin de beleidsanalyse niet wordt gemonopoliseerd en gebureaucratiseerd en de uitvoering ervan op 'armlengte' van de overheid wordt geplaatst bij een twee- of drietal onafhankelijke instituten lijkt een opzet met meer kans van slagen. In een tijd waarin het verplicht stellen van het opstellen van analyses als 'milieu effect rapportage' ook door het bedrijfsleven vrij algemeen wordt geaccepteerd, lijkt ook een verplichte analyse van de niet primair beoogde effecten van voorgestelde overheidswetgeving op zijn plaats. De inhoud van deze analyses zou met de voorgestelde wetgeving onderwerp van discussie in het parlement moeten zijn.

De meest wezenlijke aanpak van het probleem van de technocratie is het verkleinen van de schaal. Vergaande decentralisatie van een groot aantal taken van de centrale overheid naar lagere bestuursniveaus is de enige echte oplossing voor de democratie. Ook dan bestaan pas kansen op de uitbouw van de democratie met meer directe vormen. De burgers bij het bestuur dus! Een van de hoofdthema's waarop in 1966 de politieke Partij D'66 werd opgericht.

Nu meer dan ooit doet zich de noodzaak tot sturing van de technocratie voelen. Alleen 'op de winkel passen' is niet meer voldoende. Een actief, vernieuwend en samenhangend beleid kan als de meest essentiële factor voor de maatschappelijke ontwikkeling en het behouden en verder ontwikkelen van onze welvaart worden aangemerkt.

Veranderingen in normen en waarden

In het bovenstaande werden achtergronden aangegeven waartegen we de roep om bestuurlijke vernieuwing moeten zien. Deze bestuurlijke vernieuwing staat meer dan ooit in wisselwerking met de culturele ontwikkeling en de veranderingen van normen en waarden. Terugvallen op besluitvormingsprocessen uit het verleden en een corresponderende terugkeer naar normen en waarden uit het verleden zullen eerder spanningen verhogen dan tot oplossingen leiden. Widemann stelde in een essay onder de titel *'De decadentie van de jaren tachtig'* in NRC-Handelsblad van 1 februari 1980, dat na de onstuimigheid van de jaren zestig, en de matheid van de jaren zeventig, de decadentie van de jaren tachtig een haast onafwendbaar perspectief is. Widemann schildert de op alle fronten naderende ondergang en zoekt de oorzaak niet primair in materiële schaarste, doch in een uitputting van geestelijke bronnen, het ontbreken van fundamentele ideeën waarvan de levensduur langer is dan één seizoen of generatie. Twee eeuwen lang ging het in het Westen om de maatschappij, haar rechten, haar functie, haar resultaten. Thans moet, om de gevoelens van leegte en vervreemding te overwinnen, die de zaden zijn van decadentie, de vraag naar

de betekenis en de vrijheid van het individu weer opnieuw worden gesteld. De samenleving is overgeorganiseerd en gebureaucratiseerd in een ontwikkelingsfase die we nu bezig zijn te ontgroeien. Cultuurpessimisme, stagnatie, verstopping van de kanalen van mens tot mens en van maatschappelijke kanalen, korte-termijn-beleid, of dit nu 'pluk de dag' of 'strategisch management' heet, het zijn alle kenmerken van een overgangstijdperk; een tijdperk waarin oude waarden en structuren overboord worden gezet en waarin nieuwe nog haast onmerkbaar opbloeien.

Wie echter goed kijkt zal waarnemen dat er van matheid weinig sprake is, maar eerder van een moeizaam veroveren van nieuwe waarden en structuren die gedurende de zestiger jaren met zoveel elan werden afgekondigd. Nemen we een aantal voorbeelden.

Een eerste voorbeeld is de vrouwenemancipatie, kind mede van de orale anticonceptiva, moeder van een nieuw waardensysteem, dat bezig is zich te ontwikkelen tot één van de meest fundamentele vernieuwingsbewegingen. Wat er allemaal in de jaren zeventig op dit terrein gebeurde, laat zich opmaken uit *'De balans van tien jaar vrouwenbeweging'* door Joke Smit. De bewustwording van de rolrigiditeit leidde tot een beweging om deze te doorbreken; een beweging die veel energie besteedde aan het vinden van effectieve vormen. Veel vormen die onbruikbaar bleken, worden door Joke Smit geanalyseerd; ze doen denken aan de houtsneden van wonderlijke uitvindingen die de echte technologische revolutie voorafgingen.

Een aantal effectieve lijnen tekent zich af en dit zal gevolgen hebben, al wordt vooralsnog de gelijkwaardigheid van de 'mannelijke' en de 'vrouwelijke' waarden nog voornamelijk met de mondbeleden. Ondenkbaar is echter dat dit proces van gelijkberechtiging van deze waarden en van de vrouw zelf, zou kunnen worden teruggedraaid.

Een tweede voorbeeld. In 1972 verscheen het rapport van de Club van Rome omtrent de grenzen aan de groei, nadat in de daaraan voorafgaande jaren door sommigen herhaaldelijk was gewaarschuwd voor de materiële en geestelijke gevolgen van gelijktijdige en ongebreidelde groei van consumptie, bevolking en vervuiling. Tot op dat moment was er ternauwernood een overheidsbeleid ten aanzien van milieubeheer en het besef dat er iets ernstig aan de hand was leefde slechts in kleine kring. Wie nu de balans opmaakt kan wijzen op een totaal veranderde instelling tegenover het milieu, op vele zuiveringsinstallaties, voorschriften, meetsystemen, heffingen en vergunningen. Er valt een verschuiving waar te nemen van de aandacht gericht op 'systemen' naar aandacht voor de dialectiek van de mens in relatie tot de natuur. Hoewel geenszins gezegd kan worden dat we tevreden mogen zijn met wat op het gebied van milieuzorg en natuurbehoud is bereikt, verre van dat, het meeste moet nog komen, kan worden gesteld dat een omslag in het waardesysteem heeft plaatsgevonden waarmee een nieuwe maatschappelijke kracht is gevormd.

Als derde voorbeeld kan de verhouding tussen arme en rijke landen worden genoemd. Ook hier is in de jaren zestig met veel elan gewezen op bestaande onrechtvaardigheden en op de ontoereikendheid van de gevolgde benaderingen. Ook hier kan nog niet worden gesteld dat er op grote schaal successen zijn geboekt die zoden aan de dijk zetten, maar wel kan worden gewezen op een belangrijke verandering van onze instelling. Een bijverschijnsel dat op de langere duur wel eens belangrijk zou kunnen zijn, is de bescheidenheid die we tegenover onze westerse cultuur lijken te gaan aannemen, gepaard gaande met een belangstelling opvoet-van-gelijkheid voor niet-westerse culturen. De communicatie satellieten en de daarmee mogelijk gemaakte life televisie-uitzendingen uit alle delen van de wereld stimuleren dit.

Een vierde en laatste voorbeeld is de toenemende belangstelling voor de kwaliteit van de arbeid.

Naast aandacht voor de fysieke omstandigheden op de arbeidsplaats zal dit uiteindelijk een geheel andere productieorganisatie inhouden en daardoor een meer wezenlijke benadering van het probleem van de industriële vernieuwing in zijn vele facetten, dan een benadering waarbij het zwaartepunt ligt op het ontwikkelen van nieuwe gadgets.

Genoemde voorbeelden geven aan dat er een verschuiving merkbaar is van belangstelling voor 'structuren' naar die voor 'ik', 'medemens' en 'de natuur'. Dit staat in relatie met emancipatieprocessen van zowel de 'haves' als van de 'have-nots'. Verschillende groepen zijn bezig aan verschillende emancipatieprocessen waarbij de politieke strijd er een is tussen de krachten die deze emancipatieprocessen bevorderen en die welke deze willen tegenhouden.

Wanneer deze lijn wordt toegepast op wat gemakshalve de arbeidersklasse wordt genoemd, dan zien we een streven naar materiële verheffing in de vorige eeuw. Dit emancipatieproces wordt voortgezet en inmiddels opgevolgd door dat van democratisering van de werkorganisaties. Het traditionele beeld van de ondernemer als initiatief nemende, sturende en overheersende kracht, die zich voorziet van arbeid en kapitaal om goederen of diensten te produceren, is aan het verdwijnen.

Bij het beeld van werkorganisaties komt de nadruk steeds meer te liggen op de vereniging van een aantal mensen met diverse talenten en vaardigheden, voor wie het samengaan in een organisatie zinvol is uit sociaal oogpunt en uit het oogpunt van persoonlijke groei en inkomensverwerving. In een dergelijke organisatie ontleent de leiding haar macht primair aan de leden van die organisatie.

Samenvattend kan gesteld worden dat aandacht voor de mens en de relatie tussen mensen centraal staan in de emancipatieprocessen. Vertaald naar concrete grootheden betekent dit een streven naar decentralisatie, naar delegatie van verantwoordelijkheden, naar spreiding van initiatief. Onze maatschappij is eerder over-bestuurd dan onder-bestuurd en de bureaucratisering heeft in allerlei geledingen sterk om zich heen gegrepen. Veel broodnodige initiatieven worden in de kiem gesmoord. Om o.a. de economie weer vlot te krijgen dienen juist de creativiteit en het initiatief van zoveel mogelijk mensen te worden gestimuleerd. Toegeven aan het instinct van velen om op het verleden terug te grijpen of om steeds meer te sturen en te reguleren, biedt geen positieve vooruitzichten. Het past niet in de emancipatieprocessen.

Technocratie versus sociocratie

Bij de besluitvorming ten aanzien van het oplossen van maatschappelijke problemen spreekt Cornish in zijn *'Study of the Future'* over 'technological optimists' en 'technological pessimists'. De technologische optimisten betogen dat verdere technologische ontwikkelingen een noodzakelijke voorwaarde zijn voor het handhaven van een kwalitatief hoog welvaartsniveau; de technologische pessimisten zeggen dat een verdere technologische ontwikkeling juist de kwaliteit van het bestaan aantast. Sommige toekomststudies zoals de eerdergenoemde *'Grenzen aan de Groei'* van de Club van Rome zijn technologisch pessimistisch en sociaal optimistisch; weer andere studies, zoals *'Interfutures'* van de OECD zijn technologisch optimistisch en sociaal (wat betreft de aanpassingsmogelijkheden) pessimistisch. *'Europe en Mutation'* van de FAST-groep van de Europese Gemeenschap is een poging tussen beide studies een evenwicht te vinden. De technologie-optimisten stellen als oplossing van het energieprobleem de mogelijkheden van kernenergie en steenkoolvergassing voor als relatief eenvoudig te realiseren oplossingen, terwijl de technologie-pessimisten de termijn overschatten waarop energiebesparing en introductie van zonne-energie op grote schaal kunnen worden gerealiseerd.

Het technologie-pessimisme wordt gevoed door de vele gevallen waarin de technologie uit de hand is gelopen en de overheid, achteraf en te laat, heeft ingegrepen. In zijn op basis van een grant van de National Science Foundation geschreven boek *'Technology and Social Shock'* beschrijft Edward Lawless, hoofd van de Technology Assessment Section van het Midwest Research Institute, een vijf en veertigtal belangrijke cases waar de Amerikaanse overheid te laat of onvoldoende handelde, terwijl gegevens inzake nadelige neveneffecten voldoende bekend en beschikbaar waren.

Het mag duidelijk zijn dat verschillen in waarden bij vrij grote groepen van de bevolking de besluitvorming in de toekomst nog meer zullen bemoeilijken. In zijn rapport *'Beleidsgerichte Toekomstverkenningen'* stelt de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid dat verwarring kan worden vermeden wanneer onderscheid wordt gemaakt tussen vertrouwen dan wel wantrouwen in technocratische dan wel sociocratische initiatieven en wordt gesproken over aanwezig geachte ruimte voor aanpassingen in de technische dan wel sociale sfeer. De term technocratisch doelt hierbij vooral op de mogelijkheden van sturing en planning in hiërarchisch verband en de analoge term sociocratisch vooral op de mogelijkheden van sociale beheersing door onderlinge beïnvloeding op basis van gelijkwaardigheid. Een eenvoudige uitspraak omtrent de waarde van technocratische resp. sociocratische benaderingen is niet te geven. In onderwijstermen gesproken is er in dit verband geen duidelijke voorkeur te geven aan de bestuursvorm Schoolvereniging resp. aan de Stichtingsvorm.

Van geval tot geval zal steeds moeten worden nagegaan welke vorm de voorkeur verdient alsook de mogelijkheden die er zijn voor een aanpassing van de huidige technocratische structuren en de mate waarin participatie van betrokkenen in de besluitvorming kan worden gerealiseerd.

In politiek-bestuurlijk opzicht verschaft de technocratie een mate van democratisering via informatieverschaffing, openheid, verschaffen van inspraak en mogelijkheden tot controle, gericht op aanvaarding van het in de politieke sfeer gelegitimeerde beleid. Dit is van belang vooral omdat een redelijke mate van overeenstemming nodig is voor het realiseren van de nodige technocratische initiatieven. Het probleem met de technocratie is bovenal dat belangengroepen veelal noodzakelijke aanpassingen van de techno-structuren belemmeren en deze daardoor voor besluitvorming van actuele problemen minder effectief maken. Structurele aderverkalking wordt dat in het *Interfutures*-rapport genoemd.

Sociocratische benaderingen zijn vanuit een standpunt van democratisering aantrekkelijk en behoren waar mogelijk te worden toegepast. Zij leiden tot waardering van pluriformiteit en van mogelijkheden tot identiteitsontwikkeling. De daarmee samenhangende zelfstandigheid van groeperingen alsook de sociaal-culturele diversiteit worden door D'66 als positief ervaren. Democratie wordt hier opgevat als zelfbestemming en de politieke discussie en besluitvorming krijgen legitimiteit door hun eigen sturende functie. Nutsoverwegingen in economische zin worden hieraan vaak nevensgeschikt gemaakt, hetgeen in een tijd van stagnerende economische ontwikkeling een probleem kan betekenen.

Samenvattend kan worden gesteld dat, zoals geformuleerd in het D'66 beleidsprogramma, al het politiek handelen slechts zinvol kan zijn als het leidt tot handhaving of vergroting van de individuele ontplooiingsmogelijkheden. Waarbij deze ontplooiing moet geschieden in vrijheid en verantwoordelijkheid, naar eigen inzicht en overtuiging, in solidariteit met de medemens en zonder politieke, sociale en economische discriminatie van anderen.

Ten aanzien van het probleem van de technocratie stelt D'66 dat democratiseren een ontwikkelingsproces is. De verwachting van een harmonische ontwikkeling in de richting van een volledig gedemocratiseerde samenleving is een droombeeld. Sommige ontwikkelingen zullen snel gaan, andere stagneren. Er zullen ook onvoorziene effecten optreden. Vooral bij ontwikkelingen op nog onbetreden terreinen is het daarom van belang meersporigheid te bevorderen. Veel initiatieven kunnen evenwel worden ontplooid. Initiatieven die noodzakelijke vernieuwingen mogelijk zullen maken en waardoor de toekomstige welvaartsontwikkeling grotendeels zal worden bepaald.

Het energie- en milieubeleid van D'66: goed regeren is echt vooruitzien

door Ineke Lambers-Hacquebard

Inleiding

'Plan voor een warmte-isolatieproject in Nederland' was de titel van een door de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66 uitgegeven rapport. Geen publicatie van de afgelopen paar jaar - nu alom de noodzaak van energiebesparing althans met de mond wordt beleden - maar van zo'n 7 jaar geleden, lang dus voordat het overheidsbeleid zou worden opgeluisterd met het Nationaal Isolatieplan. Een voorbeeld van de vooruitziende blik waarmee D'66 ook toen al probeerde over de actualiteit-van-de dag héén te kijken naar wat nodig is voor een ook op de lange termijn verantwoord beleid.

Die vooruitziende blik gaf D'66 ook al vroeg een eigen kijk op de noodzaak van een niet alleen op herstel, maar vooral ook op preventie gericht milieubeleid als harde prioriteit. Niet voor niets schreef de Volkskrant al in 1970: 'Milieubeheer, democratisering en technologiebeleid staan centraal in het D'66-beleidsplan'. Het was Jan Terlouw die in 1975 in de Tweede Kamer het voortouw nam voor een actie tot versterking van de positie van het milieubeleid; aanzet tot een lange strijd, die ook met de door D'66 uitgelokte brief van Minister-President Van Agt en het daarover gehouden debat in 1979 [1] nog niet ten einde is gestreden

Twee illustraties uit het - nog niet zo lange maar toch al rijkgeschakeerde [2] - bestaan van D'66 die aangeven dat vooral het milieubeleid, maar in toenemende mate ook het energiebeleid behoort tot de wezenstrekken van de politieke identiteit van D'66.

Het karakteristieke van D'66

Wat is dan dat karakteristieke? 'The proof of the pudding is in the eating': uit het politiek optreden van D'66 op deze terreinen, uit de punten die hierover door de Partij in het programma zijn opgenomen [3], uit de doelstellingen waarvoor o.a. de fractie in de Kamer zich hard maakt, spreekt het duidelijkst hoe D'66 het energie- en het milieubeleid gestalte wil geven. Dat op zich - programma en politieke daden voor zichzelf laten spreken is immers karakteristiek voor D'66, dat weigert zijn signatuur te vervlakken tot een met dogma's voorbedrukt etiket. Voor een Partij die het vaandel van de loze leus niet wil voeren is de politieke identiteit per definitie de beleidsmatige identiteit!

Even belangrijk als het programma zelf - dat nooit op alle concrete beleidsvragen een pasklaar antwoord kan geven - is daarbij het hanteren van een aantal algemene principes van beleidsbepaling. Dat is de waarborg voor een consequent beleid zonder verstarring, dat mee kan groeien met maatschappelijke ontwikkelingen en voor nieuwe problemen nieuwe oplossingen kan zoeken. Nieuwe problemen zijn er in overvloed op het gebied van milieubeheer zowel als van energievoorziening. Ik wil proberen iets te laten zien van de wijze waarop D'66 die problemen benadert en van de beleidslijnen die daaruit voortvloeien. Uiteraard kan dat in dit betrekkelijk kort bestek niet meer zijn dan een globale weergave; wie meer wil weten vindt aan het slot materiaal voor een nadere kennismaking vermeld.

Relevante principes

Als in dit verband meest relevante principes kunnen - niet uitputtend - genoemd worden:

- niet meer maar beter, kwalitatieve groei i.p.v. de macht van het getal;
- de lange termijn begint vandaag, preventie i.p.v. symptoombestrijding;
- respecteren van de grenzen gesteld door de draagkracht van de omgeving en de beschikbaarheid van grondstoffen i.p.v. roofovername nu ten koste van later, roofovername hier ten koste van elders;
- afstemmen van de economisch/industriële structuur op een patroon dat ook in de toekomst is te handhaven;
- toetsing van activiteiten op maatschappelijke aanvaardbaarheid, democratische beoordeling i.p.v. een technocratisch dictaat.

Ik moet hier volstaan met een korte toelichting per uitgangspunt:

- *Niet meer maar beter*: Te lang hebben we verbetering geïdentificeerd met getalsmatige groei; in toenemende mate wordt voelbaar hoe negatieve neveneffecten de positieve effecten van getalsmatige groei overvleugelen. Toename van verontreiniging, van lawaai, van energieverstopping, van natuuraantasting doen kwantitatieve groei verkeren in een afname van welzijn. 'Groei', 'voortgang', dienen dan ook niet te worden afgemeten aan getalsmatige toename, maar aan de kwaliteitsverbetering die er per saldo uit resulteert.
- *De lange termijn begint vandaag*: Steeds weer wordt bestrijding van de 'pijn-van-de-dag' aangegrepen als excuus om maatregelen voor de lange termijn op te schuiven naar de dag van morgen; dé manier om steeds verder achterop te raken, om te blijven steken in symptoombestrijding zonder ooit aan het wegnemen van oorzaken toe te komen. Als we begin zeventiger jaren een doeltreffend energiebesparingsbeleid op poten hadden gezet, hadden we daarvan nu veelvoudig voordeel gehad; een zorgvuldig afvalstoffenbeleid had ons de kwalijke erfenis kunnen besparen die zich nu als wijdverspreide bodemvergiftiging manifesteert. D'66 mikt op de politieke moed om óorzaken van toekomstige problemen weg te nemen, ook al vergt dat impopulaire maatregelen: liever een ingreep die tot genezing voert dan het schijnsucces van de pijnstillers die moet verhullen dat men de ziekte ongeneeslijk laat worden.
- *De draagkracht van de omgeving* de beschikbaarheid van grondstoffen: Onze fysieke omgeving, het gebruik dat we ervan maken en de materialen die we eraan onttrekken, is te beschouwen als een niet vervangbaar kapitaal. Wanneer we niet alleen de rente van dat kapitaal (veel maar onbegrensde mogelijkheden) benutten, maar ook het kapitaal zelf aantasten, komt dat neer op kortzichtig potverteren; potverteren ten koste van ontwikkelingslanden, ten koste van toekomstige generaties, ten koste van ons zelf. De beschikbaarheid van energie wordt bovendien bepaald door een samenstel van factoren die het begrip beschikbaarheid een ruimere dimensie geven dan de uiteindelijke fysieke

eindigheid. D'66 ziet de draagkracht van de omgeving en de beschikbaarheid van energie als harde maatstaf voor een grenzen- stellend milieubeleid en een taakstellend energiebesparingsbeleid.

- *Toekomstpatroon economische/industriële structuur:* Wanneer we maatschappelijke gevolgen, de maatschappelijke 'kosten' in letterlijke zowel als overdrachtelijke zin, niet verdisconteren in ons economisch beleid, houden we onszelf ook in economisch opzicht voor de gek. Wanneer we de maatschappelijke kosten niet toerekenen aan de activiteit die ze veroorzaakt, houden we die voor degenen die er van profiteren kunstmatig goedkoop met afwenteling van de schade - financieel als herstel mogelijk is, materieel in geval van onherstelbare schade - op de samenleving. Waar die afwenteling op den duur maatschappelijk niet meer op te brengen is, loopt dan uiteindelijk ook het functioneren van de economie vast. D'66 ontleent hieraan een driedig pleidooi: doorberekening van financiële kosten (de vervuiler betaalt, realistische energieprijzen); terugdringen van activiteiten waarvan de gevolgen niet stroken met de uiteindelijke doelstellingen van milieubeheer en energiebeleid; vernieuwing (innovatie!) van productie (en consumptie) tot een milieuvriendelijk en energiezuinig patroon. Een kwestie van investeren in de toekomst!

- *Toetsing op maatschappelijke aanvaardbaarheid:* Maatschappelijke gevolgen van activiteiten moeten kunnen worden meegewogen bij de besluitvorming over al dan niet toelaten, inperken of aan voorschriften onderwerpen van de betreffende activiteit. Gevolgen voor leefomstandigheden, gezondheid, veiligheid, zijn een zaak die iederéén aangaat en dus voorwerp moet zijn van democratische besluitvorming. D'66 vindt dan ook dat toetsing op maatschappelijke aanvaardbaarheid niet hoort te worden overgelaten aan 'de deskundigen' alleen, maar uiteindelijk thuishoort bij de gekozen vertegenwoordigende lichamen: geen technocratie maar democratie. Wil dit zinvol gestalte kunnen krijgen, dan moeten besluitvormingsprocedures aan een aantal eisen voldoen, zoals:

- * toepassing van methodes om alle gevolgen zichtbaar en vatbaar voor beoordeling te maken (milieueffectrapportage, energiebalansen, technology-assessment), met voldoende mogelijkheden van contra-expertise;

- * samenhangende beoordeling van alle gevolgen in één procedure (gebundelde vergunningsverlening);

- * voldoende zelfstandige behartiging van niet als 'eigenbelang' c.q. 'groepsbelang' in het maatschappelijk krachtenveld optredende belangen (milieubeheer als collectief belang, grenzen-stellende positie milieubeleid);

- * openheid naar de burger toe, betrokkenheid bij en inbreng in de beoordeling op aanvaardbaarheid voor de burger, en verantwoording t.o.v. die burger over de uiteindelijke afweging als noodzakelijke componenten van voldoende acceptatie (en daarmee uitvoerbaarheid) van het te voeren beleid (waarbij gebundelde beoordeling inspraak over alle aspecten tegelijk mogelijk maakt en daardoor en tijdswinst en grotere doelmatigheid van de inspraak kan opleveren); met als sluitstuk goede beroepsprocedures (waarvan na goede en tijdige inspraakmogelijkheden en controleerbare besluitvorming naar verhouding minder gebruik zal hoeven te worden gemaakt);

- * tijdige controleerbare besluitvorming, d.w.z. beoordeling vooraf i.p.v. voldongen feiten (geen 'voorkoken' bij convenant of onomkeerbare feitelijke handelingen, geen 'bouwen zonder vergunning', toereikende wetgeving i.p.v. privaatrechtelijke afspraken), behandeling van de vraag '6f' voor over het 'waar' en 'hoe' wordt beslist;

- * ontwikkeling van betere bestuurlijke technieken voor inspraak en besluitvorming over complexe vraagstellingen (ontoereikendheid huidige pkb-procedures, 'brede maatschappelijke discussie', 'regeren bij nota's', te ondervangen door om. behandeling vooraf van een program van eisen en randvoorwaarden).

Principes en praktijk

Toepassing van deze uitgangspunten geeft een aantal duidelijke beleidslijnen en prioriteiten op het gebied van milieu- en energiebeleid. Ik zal proberen de voornaamste contouren daarvan aan te geven, met daarbij een - noodzakelijkerwijs zeer beperkte - bloemlezing van de daaruit resulterende stellingnames in de politieke praktijk. Ik put daarbij vooral uit het landelijk beleids- en verkiezingsprogramma en de opstelling in de Tweede Kamer; uiteraard vindt een en ander ook zijn weerslag in de provinciale en gemeentelijke D'66-programma's

en het (juist op het gebied van energie en milieu vaak initiatiefrijke) werk van D'66-vertegenwoordigers in Staten en Raden.

Milieubeleid

Het Verkiezingsprogramma 1981-1985 [3] geeft als *hoofddoelstellingen* voor milieubeheer en natuur- en landschapsbescherming aan:

- het waarborgen van een goede leefomgevingskwaliteit, als voorwaarde voor ieders individuele gezondheid en welzijn;
- verantwoordelijkheid voor het instandhouden van ecosystemen, natuurgebieden en landschappelijke waarden, niet alleen vanwege ons aller belang daarbij, maar ook uit respect voor de omgeving als waarde in zichzelf;
- het veiligstellen van de kans op menswaardig overleven ook voor toekomstige generaties.

Het gaat dan ook, zoals het programma het formuleert, om 'heel wat meer dan zuiveringstechnieken en misschien een hekje om het laatste groene plekje, heel wat meer dan correcties aan de rand van het economisch gebeuren': het gaat om de kardinale taak van het leefbaar maken en houden van de wereld om ons heen.

In het licht van deze drie doelstellingen heeft milieubeheer een duidelijke samenhang, naar de mens toe met gezondheidsbescherming en veiligheid binnen en buiten het bedrijf, naar de omgeving zelf toe met natuurbehoud en landschapsbescherming. D'66 bepleit dan ook een nauwere relatie tussen milieubeleid en bijv. Warenwet en Arbeidsomstandighedenwet, verantwoordelijkheid voor alle externe veiligheid bij de voor het milieu verantwoordelijke minister en overheveling van natuur- en landschapsbescherming bij CRM vandaan. Elementen van de gewenste versterking van depositie van het milieubeleid, waartoe ook punten horen als: alle kwalitatief waterbeheer in één hand evenals het hele geluidhinderbeleid (incl. luchtvaartgeluidhinder), eerste verantwoordelijkheid voor alle beleid m.b.t. chemische stoffen (incl. bestrijdingsmiddelen), duidelijker medeverantwoordelijkheid voor het energiebeleid met zijn belangrijke implicaties voor het milieu, en betere mogelijkheden voor een krachtiger initiërende, controlerende en grenzen-stellende rol t.a.v. het overige beleid (o.a. door betere regeling van de positie m.b.t. de desbetreffende onderraad van het kabinet en van het functioneren van het 'ambtelijk voorportaal' daarvoor, de Interdepartementale Coördinatiecommissie Milieuhygiëne).[4] D'66 zal met voorstellen op deze punten blijven komen (in m'n inleiding memoreerde ik hoe lang deze zaak al loopt); evenzeer als wordt vastgehouden aan het streven naar ombouwen van de Wet Algemene bepalingen milieuhygiëne naar een 'milieubasiswet', die naast procedurele regelingen ook inhoudelijke principes vastlegt, ter uitwerking van een grondplicht t.a.v. het milieu als noodzakelijke pendant van het in de aanhangige grondwetswijziging verwerkte grondrecht op een goed leefmilieu. Principes op grond waarvan opgetreden kan worden ook bij ontbreken van een uitgewerkte normstelling (min of meer analoog aan het algemene veiligheidsvoorschrift van art. 25 Wegenverkeerswet).

Er moet natuurlijk ook *de politieke wil* zijn om een verbeterd bestuurlijk instrumentarium daadwerkelijk te gebruiken voor de vele zo nodige maatregelen. 'Terwijl de stapels papier groeien (van niet tot daden voerende nota's) worden de zeehonden in de Waddenzee nog steeds geteisterd door Pcb's, zitten we met een vergiftigde bodem, neemt de luchtverontreiniging door SO₂ nog steeds toe, blijft de afvalstroom onhanteerbaar groot, staan natuurgebieden op de tocht, is de zee doelwit van allerlei bedreiging, is de Rijn nog zout en komt zelfs de terugdringing van de zwarte lijst stoffen nauwelijks van de grond', zo vatte ik bij de laatste begrotingsbehandeling samen wat een nog veel langere klaagzang zou kunnen zijn. Het wordt echt hoog tijd om een consequent milieubeleid ook in praktijk te brengen! Ik noem puntsgewijs *enige elementen* daarvan:

- een toelatingsbeleid voor milieuvreemde chemische stoffen met 'omkering van de bewijslast'; terugdringing van schadelijke bestrijdingsmiddelen;
- pas als aanvaardbaar accepteren van productieprocessen en producten als het ontbreken van onevenredige risico's of schadelijke effecten aannemelijk is gemaakt, tegengaan van processen die onverwerkbare afvalstoffen opleveren (chemisch afval!);
- afvalbeleid in de eerste plaats gericht op voorkómen van ontstaan van afval (langere levensduur producten, geen overtollige verpakkingen, etc.), hergebruik en terugwinning van grondstoffen;

- geen tegen elkaar uitspelen maar een synthese van milieu en werkgelegenheid, prioriteit in een vernieuwend structuurbeleid voor 'milieuproductie' (inspelend op de markt voor schone processen, zuiveringsmethoden, recycling, etc.) waarbij de overheid door milieuvoorschriften zelf de toekomstige markt helpt scheppen;
- tegengaan van lucht- en waterverontreiniging, door bijsturing van verontreinigende activiteiten zowel als voorschriften voor zuivering volgens 'best bestaande technieken' en het ontwikkelen en verplicht stellen van schonere processen;
- geen onomkeerbare ingrepen of schadelijke verstoringen in waardevolle, onvervangbare gebieden.

Deze en andere elementen (waarvoor verwezen zij naar het programma) vertaalt D'66 in een veelvoud van concrete voorstellen en standpunten; variërend van bijv.:

Handhaving van het 'SO₂-plafond', oprichting van een noordelijk innovatie-instituut en actieplannen voor ontwikkeling en productie van milieu- en energiebesparingstechnieken als onderdeel van regionaal economisch beleid, tegengaan van spuitbussen, noodfonds voor sanering van de ernstigste bodemverontreiniging en een taakstellend programma voor het voorkómen van toekomstige bodemverontreiniging, een meldingsplicht voor milieu-incidenten, verplichte bescherming als stiltegebied van natuurgebieden, een andere LPG-locatie in de Rijnmond (nu overigens geheel op losse schroeven), gasimport per pijpleiding i.p.v. als LNG, prioriteit voor verpakings- en andere op hergebruik gerichte voorschriften bij de uitvoering van de Afvalstoffenwet, geen inpoldering van het Markermeer, verzet tegen aantasting van het Waddengebied, tot toepassing van milieueffectrapportage op grote overheidsprojecten vooruitlopend op wetgeving terzake - om maar eens een greep te doen!

Met deze willekeurige selectie zij toch enigszins geïllustreerd hoe toepassing van de eerder beschreven principes in de praktijk van de beleidsbepaling uitwerkt.

Energiebeleid

Op energiegebied laat die praktijk van de beleidsbepaling, getoetst aan de D'66-benadering, nog heel wat te wensen over. Gaat het bij het milieubeleid om het harmoniseren en versterken van beleidsinstrumenten, op energiegebied ontbreken die instrumenten goeddeels. Van een *samenhangende energie-beleidswetgeving* is geen sprake! Die is in de ogen van D'66 dringend nodig: als grondslag voor doeltreffender energiebesparingsmaatregelen, als instrument voor landelijke tariefstelling, als kader voor totaalbeoordeling van nucleaire activiteiten (met inbegrip van iets als opwerkingscontracten) i.p.v. verbrokkelde vergunningverlening voor sommige onderdelen zoals nu gebeurt, ter regeling van warmtekrachtkoppeling en terug-levering aan het net door 'zelf-opwekkers' in de elektriciteitsvoorziening maar ook en vooral als waarborg voor democratische besluitvorming over het energiebeleid als geheel. D'66 wil af van door NV's (SEP en Gasunie), met alleen goedkeuring van de Minister op basis van een convenant, opgestelde plannen (Elektriciteitsplan en Plan van Gasafzet) en bepleit een overkoepelend totaal brandstoffen-inzetplan - voor alle brandstoffen en voor alle soorten verbruik - vast te stellen door de centrale overheid in samenspraak met het parlement. Daaraan gekoppeld zien we een jaarlijks bij te stellen energiebesparingsplan, waarin alle geldende maatregelen, met financiële vertaling, worden gerelateerd aan een taakstellende indicatie van voor de verschillende verbruikscategorieën in dat jaar te bereiken resultaten.

Een taakstellende indicatie - wat moet die inhouden, wat is het centrale punt in het energiebeleid?

'*Uitgangspunt* van ons beleid zal voor de komende jaren de bezuiniging op energie moeten zijn', zegt het D'66-verkiezingsprogramma [3]; 'energieplanning dient gebruik te maken van taakstellende plafonds aan het energieverbruik', stelt het Beleidsprogramma [5]. Nadere onderbouwing hiervan is weergegeven in de D'66-nota '*Besparen is vooruitzien*', waarin gepleit wordt voor een radicale ommekeer van de tot nog toe vigerende benadering de vraag naar energie te beschouwen als een 'gegeven behoefte' waarin koste wat het kost moet worden voorzien: in plaats daarvan moet er een energieplafond gesteld worden, door de grenzen aan de mogelijkheden om op maatschappelijk verantwoorde wijze over energie te beschikken als gegeven te beschouwen. Met tijdig bijsturen dient een lange termijn-programma te worden ontwikkeld dat het mogelijk maakt consequent beneden het gegeven energieplafond te blijven; dat impliceert dat de prognose voor het energieverbruik taakstellend moet worden i.p.v. statistisch. Daarbij valt aan te tekenen dat meer

energieverbruik niet zonder meer welvaart verbeterend is (bij het al zo hoge verbruiksniveau van de westerse wereld), doch integendeel neveneffecten heeft die tegengesteld kunnen zijn aan welvaart en welzijn, zodat de reeks energieverbruik/economische groei/werkgelegenheid/welvaart/welzijn niet als lineaire samenhang moet worden opgevat: wanneer energie doelmatiger wordt gebruikt hoeft dat niet ten koste van een redelijk welvaartspeil te gaan en kunnen welzijn en werkgelegenheid zelfs beter worden gediend wanneer er een verschuiving plaats vindt van energie-intensieve productie naar milieuvriendelijker, kennis- en arbeidsintensieve eindproductie. Een belangrijke taak voor het innovatiebeleid waarvan D'66 al zo lang kampioen is!

Bepalend bij dit alles is de beschikbaarheid van energie, beschikbaarheid niet alleen in de zin van fysieke beschikbaarheid en fysieke eindigheid, maar in de ruimere betekenis van de mate waarin we over energie kunnen beschikken zonder dat de daaraan verbonden neveneffecten te hoge maatschappelijke kosten opleveren. Elementen van beschikbaarheid in deze zin (nader uitgewerkt te vinden in 'Besparen is vooruitzien') zijn:

- de economische beschikbaarheid (stijgende prijzen);
- de positie van de derde wereld (ruimte voor een evenrediger aandeel voor ontwikkelingslanden);
- politieke beschikbaarheid (afhankelijkheid van energie-import uit politiek labiele of gevoelige gebieden);
- geografische beschikbaarheid (de ongelijke spreiding van energie-voorkomens, met daaraan verbonden transportkosten en -risico's);
- vrede en veiligheid (gevaar van conflicten om energie-aanvoer te verzekeren, bij kernenergie bovendien het proliferatierisico);
- gezondheid- en milieu-effecten.

Gezamenlijk bepalen ze de kosten in overdrachtelijke zin: de 'prijs' niet alleen in geld maar ook in gevolgen voor gezondheid, milieu, veiligheid, rechtvaardigheid en democratie die moet worden betaald voor het verbruik van energie in verschillende vormen. Waar die prijs ons te hoog wordt - en dat is een politieke beslissing - zullen we de betreffende energievorm beperkt of zelfs helemaal niet moeten gebruiken.

Het is duidelijk dat *energiebesparing het meest veelvuldig voordeel* geeft: in vermindering van energie-afhankelijkheid, in betalingsbalansvoordeel, in een kostenvoordeel voor de industrie zowel als minder kwetsbaarheid van inkomens voor energieprijsstijgingen, in het tijdig opbouwen van een op de toekomst berekende industriële structuur, in het vermijden van milieukosten, in werkgelegenheid. Gezien al deze voordelen wil D'66 zeer hoge prioriteit geven, ook financieel, aan energiebesparingsmaatregelen, waarbij de overheid een veel actiever, sturende rol moet vervullen (de voordelen van besparing doen zich niet altijd voldoende snel en rechtstreeks voelen voor individu of investeerder om een voldoende eigener beweging benutten van de ruimte mogelijkheden te waarborgen). Voor een uitvoeriger uiteenzetting over het besparingsbeleid, ook in financieel opzicht, zij opnieuw korthedshalve verwezen naar de D'66-nota en de programma's.

Wat *kernenergie* betreft concludeert het D'66- programma, dat de daaraan verbonden problemen en risico's zo groot zijn en het zicht op aanvaardbare oplossingen daarvoor zozeer ontbreekt, dat we maar liever niet op kernenergie moeten rekenen voor onze toekomstige energievoorziening. Dat is geen ondoordachte emotionele angst, maar de weloverwogen uitkomst van toetsing op aanvaardbaarheid. Een paar hoofdpunten daarbij:

- * het probleem van het radioactief afval (waarvoor geen verantwoorde oplossing beschikbaar is en ook onvindbaar lijkt);
- * opslag in zoutholtes kan niet voldoende garanties bieden (de door D'66 afgewezen proefboringen beoogden 'de plaats waar' te onderzoeken zonder behoorlijke voorafgaande beantwoording van 'de vraag óf'), waarbij naast permanente berging ook tussenopslag, transport en bewaking van de centrale vóór ontmanteling zo goed als de ontmanteling zelf een rol spelen;
- * het functioneren van de centrale zelf, met kleine kans op een ongeval maar mogelijke gevolgen daarvan van ongekend ernstige aard;
- * het proliferatiegevaar, zowel door verspreiding van gevoelig materiaal als van kennis.

Het loont niet ons dergelijke problemen-zonder-oplossing op de hals te halen: het is niet alleen niet aanvaardbaar, het kan ook de essentie van het energieprobleem niet oplossen. Ook uranium is een te importeren grondstof die zonder opwerking c.q. kweekreactoren binnen enkele decennia op kan zijn (opwerking en fortiori snelle kweekreactoren wijst D'66 af, met name om veiligheids- en proliferatieproblemen, maar de snelle kweekreactor vooral toont zich ook steeds meer in economisch opzicht een slechte optie, getuige het Kalkarproject); de hoge kapitaalsinvesteringen die kernenergie vergt blokkeren intussen de weg naar andere, veiliger en blijvender oplossingen. Kerncentrales leveren bovendien alleen elektriciteit (drie kerncentrales erbij in Nederland zou slechts enkele procenten aan het totaal van onze energievoorziening bijdragen) en kunnen dan ook niet meer dan een zeer beperkt deel van onze olie-import vervangen.

Voor de bestaande kerncentrales te Borssele en Doodewaard is het afval een probleem geworden, doordat onder nieuwe opwerkingscontracten het afval (dat vroeger naar de opwerkingsfabrieken in resp. Frankrijk en Engeland ging en daar bleef), al dan niet na opwerking, kan worden teruggezonden; terwijl we voor opslag en berging daarvan geen oplossing hebben, terwijl de vraag of er wel een oplossing voor kan komen nog moet worden behandeld in de 'brede maatschappelijke discussie' en daarop volgende besluitvorming. Niet alleen heeft D'66 zich tegen de opwerkingscontracten verzet, het D'66-congres heeft bij amendement op het verkiezingsprogramma ook beslist dat bij gebreke aan een oplossing voor het thans geproduceerde afval de centrales beter z.s.m. kunnen worden stilgelegd, in afwachting van nadere besluitvorming waarin voor permanente sluiting gepleit zou moeten worden.

We zullen het dan ook *niet moeten hebben van kernenergie, maar van zeer doeltreffende energiebesparing* snel een zo groot mogelijke bijdrage van total energy, met name in de vorm van industriële warmte/krachtkoppeling, het geleidelijk onder voorwaarde van toereikende milieuvoorzieningen vergroten van het kolenaandeel, en op langer zicht blijvende energiebronnen als zon, wind, getijden, waterkracht, aardwarmte. Dit laatste, met inbegrip van het ontwikkelen van opslagmethoden voor de in ruime mate, maar ongelijk verdeeld naar tijd en plaats, aanwezige energie uit stromingsbronnen, dient één van de speerpunten van het energiebeleid voor de middellange en lange termijn te zijn. D'66 vond dan ook dat hieraan een vierde deel van de Nota Energiebeleid van de regering gewijd diende te worden.

Ik dreig de mij toegemeten ruimte al zozeer te overschrijden, dat ik van een verdere uitwerking van het zo veel omvattende beleidsterrein energie - van warmtepompen tot kolenvergassing, van 'gordijnen dicht' tot stadsverwarming, van windmolens tot 1000 MW-centrales. . . - moet afzien. Duidelijk moge zijn, dat juist ook hier de uitgangspunten van D'66 tot een nuchtere maar consciëntieuze afweging voeren.

Tot slot

Al schrijvend besef ik eens te meer, hoezeer een partij als D'66 waarvoor 'het beleid de boodschap is' bij gebrek aan kreten de moeilijker weg van argumenten en overtuigingskracht moet bewandelen, die nu eenmaal een langere uiteenzetting vergen dan de makkelijke slogan. Dit artikel kan dan ook niet meer zijn dan een impressie van de wijze waarop D'66 het écht vooruitzien in praktijk wil brengen waarmee goed regeren staat of valt. Ik hoop dat het in zijn beperktheid toch een kennismaking oplevert die benieuwd maakt naar nadere vriendschap!

verwijzingen

1. Tw. Kamer, Z. 1978/1979, 15300 hfst. III nr 12/Handelingen 31-5-1979
2. Zie 'D'66, beeld van een partij' door Vivian Voss, 1981; uitgeverij De Haan, Haarlem (ISBN 90 228 3570 7)
3. Beleidsprogramma D'66 (met o.a. recent vastgesteld nieuw hfst. energie) Verkiezingsprogramma 1981-1985; beide verkrijgbaar bij het Landelijk Secretariaat van D'66, Bezuidenhoutseweg 195, Den Haag - tel. 070-858303
4. Zie ook 'Milieubeleid in de jaren tachtig', door Dr. A.S.H. Breure en Dr J.W. Copius Peereboom (secretaris en voorzitter van de landelijke D'66- werkgroep milieu); Intermediair 6-3-1981 (17e jaargang 10)
5. 'Besparen is vooruitzien', rapport E5 van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66 (adres zie onder 3), juli 1979.

Over de auteurs

Drs P. Fokkink, studeerde politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en N.E.H.; is thans wetenschappelijk hoofdmedewerker bij de THT, Vakgroep Wijsbegeerte en Geschiedenis, en houdt zich bezig met een onderzoeksproject naar de achtergronden en ontwikkeling van D'66.

Prof.mr. J.F. Glastra van Loon, is hoogleraar rechtsfilosofie aan de Universiteit van Amsterdam en lid van de Eerste Kamer voor D'66. In het kabinet-Den Uyl was hij staatssecretaris van Justitie. Bij de wedergeboorte van D'66 in 1976 speelde hij als voorzitter van D'66 een belangrijke rol.

Prof.mr. J.J. Vis, is hoogleraar staatsrecht aan de Rijksuniversiteit te Groningen en lid van de Eerste Kamer voor D'66.

Mr. L.J. Brinkhorst, was in het kabinet-Den Uyl staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en is lid van de Tweede Kamer voor D'66.

Prof.ing. W.C.L. Zegveld, is hoofd van de stafgroep Strategische Verkenningen TNO te Delft en sedert 1980 buitengewoon hoogleraar technologiebeleid bij de Stichting Bedrijfskunde van het Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde te Delft. Hij is voorts o.a. lid van de Programma Commissie van D'66, voorzitter Stuurgroep van het 'Zes Landen Programma' inzake overheidsinnovatiebeleid, lid van de Innovatie Commissie van de SER en voorzitter van de Internationale Stuurgroep FAST (Future Assessment of Science and Technology) van de Europese Gemeenschap. De laatste jaren publiceert hij vooral over innovatieproblematiek.

Mr. J. Lambers-Hacquebard, is lid van de Tweede Kamer voor D'66.

NB In het nummer van CIVIS MUNDI was ook een oproep opgenomen

Petitie nationaal actiecomité Referendum: Ja

Op 9 juni 1981 is bij de Tweede en de Eerste Kamer een petitie ingediend door het nationale actiecomité Referendum: Ja. In die petitie wordt de invoering van een consultatief referendum of volksraadpleging gevraagd inzake aangelegenheden van groot nationaal belang, zoals b.v. kwesties van energiebeleid en van sociale zekerheid en bepaalde sociaaleconomische verdelingsvraagstukken die langs de normale politieke weg moeilijk tot een oplossing te brengen zijn.

Voorgesteld wordt eerst een referendum te houden over de vraag of er bij het Nederlandse electoraat behoefte bestaat aan het referendum. Blijkens het nationale kiezersonderzoek in 1971 sprak 61 % van de ondervraagden zich uit voor de introductie van het referendum in bepaalde gevallen. Door de Rotterdamse en de Haagse afdeling van het nationale actiecomité is onlangs een petitie bij de Rotterdamse en Haagse gemeenteraad ingediend, waarin eveneens de invoering van een consultatief referendum ter plaatse wordt bepleit. Het comité bepleit invoering van een consultatief referendum, omdat dit zonder grondwetsherziening kan worden ingevoerd. Een dergelijke volksraadpleging ontnemt de bevoegde staatsorganen nl. geen enkel recht. Voor de functionering ervan wordt verwezen naar landen als Zweden, Noorwegen en de V.S. Als met het consultatieve referendum positieve ervaringen zijn opgedaan, dient in een later stadium de invoering van het beslissende referendum overwogen te worden, zoals b.v. in 1953 in Denemarken is geschied. Het comité is in dit stadium op de vormgeving van het referendum nog niet ingegaan. Uiteraard dient de invoering ervan zodanig geregeld te worden dat een verantwoorde toepassing ervan zoveel mogelijk gewaarborgd is. Nadere gegevens verkrijgbaar bij het secretariaat, van Stolkweg 10, Den Haag